

Yazar/Author
Abdullah TURAN*

Makale Adı/Article Name

Türk Siyasi Hayatında Kılıçdaroğlu Dönemi ve CHP'nin İdeolojik Yönelişi: Millet İttifakı'na Çıkan Yol

Kılıçdaroğlu Period in Turkish Political Life and the Ideological Orientation of CHP: The Road to the Nation Alliance

ÖZ

Türk siyasi hayatında yaşanan gelişmeler Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin ideolojik konumunu değiştirmeye zorlamıştır. Deniz Baykal döneminde oy oranı düşen CHP, Kılıçdaroğlu evresinde yeni bir ideolojik yönelişle ve yeni politik tercihlerle seçmen sayısını artırmayı denemiştir. Başkanlık sisteminin getirdiği yeni düzen, "yetkilerle güçlendirilmiş yürütme erkini" elde etmek için % 50+1 oyu bir zorunluluk olarak Kılıçdaroğlu'nun önüne getirmiştir. Bu nedenle sadece sol ideolojik bir tutum benimseyerek iktidara gelebilmek güç hale gelmiştir. Bu süreçte zorunlu olarak kurulan ve karma ideolojik bir oluşum olan Millet İttifakı'nı (Altılı Masa) sürdürebilme kaygısı CHP'nin yönetmekte zorlandığı büyük bir mesele olmuştur. Çalışma bahsi geçen problem çerçevesinde en güncel haliyle Kılıçdaroğlu'nun ideolojik yönelişini incelemeye almakta ve buna dair göstergeleri açığa çıkararak Millet İttifakı'na giden süreci anlamaya katkı sunmayı amaçlamaktadır. Literatürden elde edilen veriler ışığında öncelikle ideoloji kavramı değerlendirilerek CHP'nin Kılıçdaroğlu dönemine kadarki ve Kılıçdaroğlu dönemindeki ideolojik yönelişi irdelenmiştir. Ayrıca Kılıçdaroğlu dönemindeki politik tutum dikkate alınarak Millet İttifakı'na giden süreç sorgulanmıştır. Böylece Kılıçdaroğlu CHP'sinin ideolojik duruşundan ziyade politika yönelişlerinin daha görünür olduğu ve Millet İttifakı'na giden sürecin iktidara ulaşmak için bir zorunluluk olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Baykal, CHP, CHP ideolojisi, Kılıçdaroğlu, Kılıçdaroğlu'nun ideolojisi.

ABSTRACT

Developments in Turkish political life have forced the Republican People's Party (CHP) to change its ideological position. CHP, whose vote rate decreased during the Deniz Baykal period, tried to increase the number of voters with a new ideological orientation and new political preferences during the Kılıçdaroğlu period. The new order brought by the presidential system has brought 50% + 1 vote to Kılıçdaroğlu as a necessity in order to obtain "strengthened executive power". For this reason, it has become difficult to come to power simply by adopting a left-wing ideological attitude. The concern of sustaining the Nation Alliance (Table of Six), which was a mixed ideological formation that was compulsorily established in this process, has been a major issue that the CHP had difficulty in managing. Within the framework of the aforementioned problem, the study analyzes Kılıçdaroğlu's ideological orientation in its most current form and aims to contribute to understanding the process leading to the Nation Alliance by revealing the indicators related to it. In the light of the data obtained from the literature, first of all, the concept of ideology was evaluated and the ideological orientation of the CHP until the Kılıçdaroğlu period and during the Kılıçdaroğlu period was examined. In addition, the process leading to the Nation Alliance was questioned, taking into account the political attitude during the Kılıçdaroğlu period. Thus, it was concluded that Kılıçdaroğlu's CHP's policy orientations were more apparent than its ideological stance and that the process leading to the Nation Alliance was a necessity to reach power.

Keywords: Baykal, CHP, CHP ideology, Kılıçdaroğlu,, Kılıçdaroğlu's ideology,

Extended Abstract

Internal and external developments in Turkish political life affected the policies of the Republican People's Party (CHP) and forced it to change its ideological position in the process. As a reflection of the turn towards the West after World War II and the preparations for the transition to multi-party life, CHP made some minor changes in "conservative codes" of existing policies in order to overcome the danger of "communism and losing power". However, CHP experienced the most radical change with the ideological transformation expressed as "left of center" in 1965, as a reflection of the conditions provided by the 1961 Constitution. Towards the mid-1970s, this ideology underwent a transformation in the form of "democratic left", making the social democracy aspect stronger, and CHP had the opportunity to come to power. Baykal symbolized a return to Single Party conditions by bringing the CHP, which was closed down with the 1980 Coup, back into political life in 1992 and transforming the CHP ideology into an elite style loyal to the regime. During the Baykal period, CHP's vote rate decreased. For this reason, Kılıçdaroğlu wanted to determine a new ideological position and increase the number of voters by introducing new policies. However, the presidential system required Kılıçdaroğlu to receive 50% + 1 votes in order to obtain the "Presidency, which is the executive power strengthened with powers". When Turkish political life is evaluated, a left-wing party has never reached this vote rate. In this case, it has become difficult to come to power by adopting a left-wing ideological attitude. In this process, CHP had difficulty in maintaining (holding together) the Nation Alliance (Table of Six), which was a mixed ideological formation and was deemed necessary to come to power. Based on this problem, the study examines Kılıçdaroğlu's ideological position and aims to contribute to understanding the process leading to the Nation Alliance. For this purpose, a literature review was conducted. Using the data obtained, the concept of ideology was evaluated, CHP's ideological stance before and after Kılıçdaroğlu was examined, and the process leading to the Nation Alliance was investigated.

Considering the evolution of the CHP in political history, it has been seen that Kılıçdaroğlu's CHP could not draw an ideological framework, did not need to draw it, and did not want to restrict itself by drawing it. Kılıçdaroğlu exhibited this behavior in order to reach 50% + 1 vote rate by expanding his ideological baggage. The Nation Alliance, called the Table of Six, also aimed for the same pragmatist goal. The primary goal has been to take the executive power, which is strengthened by the presidential system, from the AK Party government. While this goal brought the İYİ Party side by side with the HDP, it also caused the CHP to assume (question) the identity of a party that shifted to the centre-right.

The CHP ideology of the Kılıçdaroğlu period is both nourished by past experiences and finds its way as a friend of pragmatism, taking into account the conditions of the day. While the CHP of this period was lost in ideological uncertainties, it aimed to keep emotions alive and strengthen the CHP by reading the political conditions of the day and opening a new front against the AK Party by activating public opinion. The Nation Alliance is one of the reflections of this. The party leader put forward discourses reminiscent of social democracy and the left. However, when we look at the party's practices, it is seen that it acts in a right-wing and anti-innovation position, aiming to mobilize conservative feelings "because it knows that the people of Turkey have conservative characteristics". Therefore, in an environment where Kılıçdaroğlu was the CHP leader and the regime turned into a presidential system, it was not possible for the CHP to express itself with a clear ideological stance. Kılıçdaroğlu continued the same attitude and ambiguity regarding ensuring unity within the party. On the one hand, Kılıçdaroğlu tried to keep the tutelageists and nationalists in the party by pleasing them, and on the other hand, he did not forget the social democratic team.

In summary, although it is not clear to the public what the CHP is doing or trying to do, Kılıçdaroğlu, with his ideological ambiguity, wanted to unite the nationalist and social democratic people within the party and appeal to the whole society with contradictory policies. Thus, as a "catch-all" party, it wished to erase the traces left by the One Party period on the people. With the help of the leaders he united under the umbrella of the Nation Alliance, he aimed to open the door to power by breaking through the People's Alliance front, whose conservative and nationalist features were agreed upon. Therefore, "this goal" made it necessary for the CHP to make a bunch of various ideologies (liberal right, democratic left, conservatism and nationalism)

in its ideological baggage - as in the experiences of right-wing parties in Turkish political history. In this context, what we encountered while trying to determine Kılıçdaroğlu's ideological position was great uncertainty.

Giriş

Osmanlı, dünyada yayılan milliyetçilik akımının bir sonucu olarak parçalanmaya başlamış ve devletin dağılışını durdurmak için çözüm formülleri olarak “Osmanlıcılık ve İslamcılık” ideolojileri denedikten sonra başarı elde edilememesi üzerine son çare olarak “Türkçülük” ideolojisinin kaideleri doğrultusunda Anadolu coğrafyasında yeni devletin temelleri atılmıştır. Bu süreçte yeni oluşumun modern Batı değerleri dikkate alınarak ve bu bağlamda devrimler gerçekleştirilerek inşa edilmesi yeni devletin Osmanlı ve İslam değerlerinden uzak bir şekilde konumlanmasına neden olmuştur. Dönemin tek partisi CHP, yeni devleti kendi ideolojik kodları ile inşa etmiş olsa da II.Dünya Savaşı sonrasında koşulları Türkiye için Batı'ya yönelişi ve beraberinde demokrasi değerlerinin hayata geçirilmesini mecbur kılmıştır. Böylece çok partili hayata geçiş başlarken “CHP'nin yeniden iktidara gelebilmesi” muhafazakâr değerleri benimseyen halkın memnun edilmesini; ayrıca “komünizm tehlikesinin baş göstermesi” de muhafazakâr bazı adımların atılmasını zorunlu hale getirmiştir. Ancak CHP bu konuda attığı bazı muhafazakârlaştırma, demokratikleştirme ve özgürleştirme adımlarına rağmen iktidarı elde etmeyi başaramamıştır. Bu bağlamda CHP, 1961 Anayasası'nın da etkisi ile dönüşen ülke şartlarında iktidara yeniden erişebilmek için 1965 itibariyle (İnönü ve Ecevit) sola yönelerek “ortanın solu” şeklinde tanımlanan sosyal demokrasi anlayışını kitlelere tanıtmıştır. CHP, ortanın solu anlayışı ile iktidara gelmeyi başaramasa da 1970'lerin ortalarına doğru “demokratik sol” ideoloji adı altında -Ecevit'le birlikte sosyal demokrasinin daha da güçlendirilmesi bağlamında- iktidara gelmeyi başarmıştır. Ancak bu kez 1980 Darbesi ile -Türk siyasi hayatında- demokrasinin önünün bir kez daha kesilmesi ile diğer partiler gibi CHP de kapatılmıştır. 1992'de yeniden siyasi hayata dahil edilerek bu kez Baykal liderliğinde varlığını devam ettirmeye başlayan CHP'nin ideolojik manada “rejim yanlısı” bir pozisyon almış olması parti için “sosyal demokrasi anlayışın/ideolojinin” çok uzak bir emel haline geldiğini açığa çıkarmıştır. Baykal'ın Tek Parti dönemini hissettiren ve vesayetçilerle birlikte olan tavrı seçmendeki CHP imajını düşürmüştür. İktidarı sürecinde parti liderliğini güçlendiren Baykal'ın kaset olayı ile istifası üzerine iktidara gelen Kılıçdaroğlu ise ortaya koyduğu politikalarla hem Baykal'dan hem de kendisinden önceki diğer liderlerden farklılaşmaktadır. Ancak Kılıçdaroğlu dönemi AK Parti'nin vesayeti geriye ittiği ve rejimi değişime uğrattığı bir evre olmasıyla CHP için iktidar olma şartlarını zorlaştırmıştır. Bu çerçevede 2010 yılı Türkiye Anayasa Değişikliği Referandumu ile ciddi kurumsal dönüşümler getirilirken bu yeni düzenlemelerin 12 Eylül'ün vesayetçi yapısı ile yüzleşmek anlamında bir değeri de ihtiva etmesi, vesayet unsurlarına yakın olduğu düşünülen CHP için halk nezdinde bir olumsuz yansıma ortaya çıkarmış ve yeni parti lideri Kılıçdaroğlu'nu zor durumda bırakmıştır. Bu referandumla yargıda yapılan değişiklikler yargı bağımsızlığını sağlamanın aksine FETÖ (Fetullahçı Terör Örgütü) denen yapılanmanın avantajına olacak şekilde sonuçlanarak bu örgütün 2012 yılı itibariyle iktidara ve devletin diğer kurumlarına karşı operasyonlar yapmasını kolaylaştırmış olsa da AK Parti'nin o dönemki “demokratik açılım” çalışmaları ve buna dair süreç CHP'nin sosyal demokrat özellikler/fiiller sergileyerek halkın gözünde bir değişim ortaya koyma izlenimi yaratmasının önüne geçmiştir. Bu sürecin ardından terör unsurlarının artan faaliyetleri ve milli duyguların ön plana çıktığı hadiselerin yaşanması ile AK Parti'nin milliyetçi bir çizgiye kayması, “MHP ile yakınlaşmaya dair davranışlar ortaya koymasını sağlayarak ve milliyetçi

oyları bünyesinde toplayarak” CHP cephesini zorlayan diğer bir hadiseyi yaşatmıştır. AK Parti-MHP yakınlaşmasının bir yansıması olarak “başkanlık sistemi”nin getirilmesi ise CHP’nin iktidara gelebilmesi için yeni formüller bulunmasını artık bir mecburiyet haline getirmiştir. Çünkü başkanlık sistemi, *-eskisine göre oldukça güçlü kılınmış* yürütme erkinin elde edilmesi için % 50+1 oy oranına ulaşılmasını zorunlu kılması ile- sol ideolojilerin hâkim olduğu partiler için bir imtihan haline gelmiştir. Bu durum CHP’nin 1970’lerin ortalarına doğru % 41’in üzerinde bir oy oranına yükselmesini sağlayan sosyal demokrasi anlayışının çok ötesinde bir ideoloji ya da tutum benimsemesini mecbur kılmıştır. Bu dönemde bu sorunu aşmak için kurulan Millet İttifakı ise içindeki ideolojik çeşitlilik ile kitleleri şaşırtmıştır. Bu nedenle Kılıçdaroğlu döneminin ideolojik koşullarının ne olduğu ve politik yönelişinin ne olacağı meseleleri önemli tartışma konuları haline gelmiştir.

Literatüre bakıldığında CHP’nin geçmişteki ideolojik yönelişini açıklamaya çalışan eserlerle karşılaşılmaktadır (Erdoğan, 2017; Övür, 2011). Bunun yanında Kılıçdaroğlu’nun sosyal demokrasiyi öne çıkaran söylem ve eylemlerine de rastlanmaktadır (Kahraman, 2023; Şen ve Yenigün Altın, 2019). Aynı zamanda Kılıçdaroğlu’nun ortaya koyduğu politikaları değerlendirip onlara ideolojik kılıf giydirmeye çalışan (Hamsici, 2023; Selçuk, 2023) ve Kılıçdaroğlu dönemini kendisinden önceki dönem ile kıyaslayan çalışmalar da bulunmaktadır (Altunoğlu, 2014; Ete ve Eşkinat, 2013). Ancak bu çalışma Kılıçdaroğlu dönemini bir bütün olarak ideolojik çerçevede değerlendirip Millet İttifakı’na giden yolu analiz etmeyi amaçlaması ile diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Çalışmanın gerçekleştirilmesi için literatür taraması yapılarak birincil ve ikincil verilere ulaşılmıştır. Bu verilerden Kılıçdaroğlu dönemi ideolojisini yansıtan “söylem, fiil, örnek olay şeklindeki bulgular” seçilerek çalışma amacını gerçekleştirecek şekilde bir tasnifleme yapılmıştır. Bu bağlamda öncelikle ideoloji kavramı ve anlamı değerlendirilmiş, ardından yeni dönemle (Kılıçdaroğlu dönemi) bir kıyaslama ortaya koyabilmek açısından –Baykal dönemi biraz daha kapsamlı olacak şekilde– CHP’nin ideolojik mazisi incelemeye alınmıştır. Kılıçdaroğlu dönemi ise mümkün olduğunca ortaya çıkan değişimler çerçevesinde analiz edilip ideolojik konumuyla irdelenerek politik manada Millet İttifakı’na yönelik izah edilmiştir. Sonuç kısmında ise Millet İttifakı perspektifinde bu ideolojik dönüşümlerin değerlendirmesi yapılmıştır.

1. İdeoloji Kavramı ve Anlamı

İdeoloji¹ kavramı Grekçe “eidos (ide) ve logos (-olog)” terimlerinin birleştirilmesiyle oluşmakta ve “düşünceler bilimi (sistemik fikir bilimi)” anlamına gelmektedir (Vincent, 2006:1-2; Yayla,

¹ Aydınlanma ve Endüstri Devrimi sürecinde doğduğu kabul edilen (Yayla, 2016:77) bu kavramın ilkin 1796-1798 yılları arasında kendisi de bir Aydınlanmacı olan Fransız filozof Antonie Destutt de Tracy tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Vincent, 2006:1-2). Tracy, fikirlerin bir bilimi olacağına inanarak fikirlerin kökenlerinin, gerçekliği bilimsel olarak, akla uygun yöntemlerle bulabileceğini, böylece fikirler biliminin diğer fen bilimleri gibi bir doğruluk kazanabileceğini ve bu bilimin, “bütün araştırmalar fikirlere dayandığı için” diğer fikirlere öncülük edebileceğini düşünmüştür (Türköne, 2014:100). Tracy “toplum ve siyasi koşulları geliştirilmesi için insanların bu bilimi kullanabileceğine inanmıştır (Baradat, 2012:13-14). Fransız Devrimi ile başlayan süreç ise insanlığın yanlıs olan düşüncelerini düzeltmelerini sağlayacak fikir biliminin yayılması için uygun zaman olmuştur (Mardin, 1997:20-21; Türköne, 2014:102). İdeoloji konusunda ismi çokça anılan Marx bu kavramın anlamını “bir insanın ya da bir toplumsal grubun zihninde egemen olan fikirler ve tasarımlar sistemi” şeklinde kullanmıştır (Althusser, 2000:66). Esasında “ideoloji” terimi, Marx’la birlikte “siyasette” anahtar bir kavram halini almıştır. Marx, yönetici sınıfının sahip olduğu fikrin “hâkim fikir” olduğunu belirterek “maddi gücü elinde bulunduran” grubun hâkim güç olduğunu ve bu hâkim gücün zihinsel üretim araçlarına da hâkim olduğunu, böylece zihinsel üretim gücüne sahip olmayanların hâkim güce tabi olduğunu ortaya koymuştur (Heywood, 2013:24). Böylece ideolojinin bir “idealar bilimi” olmaktan çıkarak “*belirli bir insan grubunun, kendi kendilerini meşrulaştırmak için kullandığı bir uydurmaca/imal*” olduğu öne sürülmüştür

2016:75). Kullanışlı ve zengin bir terim olması nedeniyle Eagleton (1996:17) şimdiye dek “ideolojinin” “tek ve yeterli bir tanımının” yapılamadığını belirtmiştir (Eagleton, 1996:19). Bu zenginlik çerçevesinde bakıldığında ideoloji, “toplumsal yaşamda değerlerin üretim süreci; belirli bir sosyal sınıf veya sosyal grubun dünya görüşü; müşterek aidiyet hissi yaratan fikirler (Atılğan, 2014:287); insanoğlunun başarı ve mutluluğu elde edeceğine dair inanç; daha iyi bir geleceği elde etmek için oluşturulmuş bir eylem planı (Baradat, 2012:15); mevcut iktidar sistemini muhafaza etmeye, değiştirmeye yahut ortadan kaldırmaya yönelmiş olan örgütlü siyasi eylem için zemin hazırlayan, az çok tutarlı durumda olan fikir kümesi (Heywood, 2013:28); sömürgeler ya da baskı altındakiler arasında yanlış bilinci yayan fikirler; bir siyasi sistemi ya da rejimi meşrulaştırmak üzere resmi olarak ayrıcalık verilmiş fikirler kümesi (Atılğan, 2014:287); sistemli bir şekilde çarpıtılan iletişim” (Eagleton, 1996: 18, 55-57) şeklindeki tanımlarla kendisini sergilemektedir.

İdeolojinin günümüzdeki anlamı ile fonksiyonlarını (işlevlerini/özelliklerini) ön plana çıkaran tanımlara bakıldığında ise *Baradat* (2012: 7-8,15-16) ideolojilerin daima mevcut duruma karşı olan, saldırgan ve devrimci özellikleri barındırdıklarını, insan kitlelerini yönlendirdiklerini, maddi nitelik taşıyan, eylemci, sabırsız inançlar olduklarını, siyasi liderlerin toplumu siyasi, sosyal ve ekonomik amaçları gerçekleştirmek için kullandıkları bir aygıt olduklarını ve insanları devletin amaçlarını gerçekleştirmeye razı etmek için kullandıklarını; *Yayla* (2016:75-76) ideolojilerin mevcut durumu daha iyisi ile değiştirmeyi hayal ettirdiklerini; *Kerestecioğlu* (2010:10-11) ideolojilerin insanlar için anlaması zor toplumsal gerçekliği ve karmaşıklığı açıklayabildiklerini, insanlığın ellerine tutuşturulan yol haritaları olduklarını, siyasal iktidarlar tarafından gerekli görüldüğünde toplumu manipüle etmek için kullanılan bir araç haline geldiklerini; *Geertz* (2010:233) ideolojilerin, toplumsal eşitsizlik sonucu ortaya çıkan duygusal huzursuzluklar karşısında “simgesel çıkış noktası” sağladıklarını; *Cemil Meriç* (2005) ideolojilerin “insan idrakine giydirilmiş deli gömlekleri” olduklarını; *Billig* (2002:25) ideolojilerin, “mevcut sosyal tertibi doğal ve kaçınılmaz gösteren inanış ve amel şablonları” olduklarını; *Çağla* (2015:217) ise ideolojilerin içeriğinde siyasi eylem programları mevcut bulunan siyasi inançlar bütünü olduklarını belirtmektedir.

Bu tanımlar ve fonksiyonlardan yola çıkarak günümüzde ideolojilerin insan yaşamına büyük tesirleri olduklarını (Yayla, 2016:75) belirtmek mümkündür. Dolayısıyla siyasal iktidarlar bu aracı, seçmen kitlelerini büyüye altına almak ve yürüttükleri politikalarda meşruluklarını sağlamak/sürdürmek için kullanmaya devam edecektir.

2. Geçmişten Günümüze CHP ve İdeolojisi: İnönü'den Ecevit'e, Oradan Baykal'a

CHP'nin, 1927'deki ideolojik pozisyonuna bakıldığında ideolojik ilkeler olarak “cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laisizmi” önelediği görülmektedir. 1931 yılına gelindiğinde bu ilkelere “devletçilik ve devrimcilik” ilave edilmiş ve partinin ideolojik durumu “altı ilke” etrafında şekillenmiştir. 1935 yılında ise altı ilkenin dayandırılmış bulunduğu “Kemalizm” de parti programına dahil edilmiştir. Bu adım partinin ideolojik pozisyonunu netleştirmiştir. Benimsenen ideolojik ilkeler bunlar olsa da Tek Parti döneminde CHP o günkü konjonktüre göre “otoriter ve bürokratik muhafazakâr” bir yönetim anlayışını sürdürmüştür. Ancak çok partili sisteme geçişle beraber partide “liberalleşme” eğilimlerinin bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Çünkü parti 1950 genel seçimlerinin kaybedilmesinin ardından 1953 yılı itibarıyla özgürlükçü söylemlere yönelmiştir (Erdoğan, 2017:299-301).

(Baradat, 2012:14). Bu yaklaşımla Marx 19. yüzyılda ideolojiye günümüzdeki anlamını kazandırmış gözükmektedir (Turan, 2011:125).

İktidardan uzak kalınan bu on yıllık evrenin sonunda yaşanan 1960 Darbesi'nin ardından hazırlanan 1961 Anayasası'nın, tanımış bulunduğu geniş özgürlükler “sol” için “yeni fırsatlar” yaratmıştır. CHP bu dönemde “dar gelirli ve emekçi seçmene” yönelmiştir. Çünkü bu yıllar kente gerçekleştirilen yoğun göçe bağlı olarak ortaya çıkan ve sınıf bilinci olmayan bir işçi sınıfının nüfus olarak arttığı bir zaman dilimini içermesi ile CHP'nin yönelişinde belirleyici olmuştur. CHP, “göç, kentleşme, sanayileşme ve kapitalizm” şeklindeki belirleyicilerin ortaya çıkardığı eşitsizlikler karşısında toplumun ezilen kesiminin yanında durmayı tercih etmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan işçi sınıfıyla beraber sendikalar da etkin hale gelmiştir. Böyle bir ortam CHP'yi siyasi yelpazede “sosyal adaleti, eşitliği, demokrasiyi, dayanışmayı ve adil paylaşımı” temel alan sosyal demokrasiyi benimsemeye yöneltmiştir (Bıçakcı, 2013:28-32). Çünkü bu dönemde ülkenin mevcut iç koşulları ve dış politikada yaşanan bazı hadiseler CHP'yi bu tür bir dönüşüme zorlarken solcuların da yaşanan bu olaylara tepki vermesine neden olmuştur. Dolayısıyla “Jüpiter Füzeleri meselesi, Kıbrıs meselesi, ABD'nin gönderdiği Johnson Mektubu'nun tehdit içeriği, NATO desteğinin Türkiye'den çekilmesi tehdidi” gibi hadiselerin bir yansıması olarak CHP'de söylemler değişmiştir (Atagenç, 2019:482; Koç, 2017:43-44). Bu gelişmeler üzerine İnönü, Batı ile olan ittifak hususunun tartışılabilir olduğunu dile getirmiştir (Bıçakcı, 2013:27). Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET)'na başvuru yaptığı bu süreçte Türkiye (Atagenç, 2019:482), bu koşulları dikkate alarak Moskova ile de ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir (Koç, 2017:44).

CHP bir yandan bu koşullara dapte olmakta zorlanırken diğer yandan tabandaki farklı eğilimlere cevap sunamaması, kadrosunu kaybedeceği riskini ortaya çıkarmıştır (Atagenç, 2019:481; Alkurt, 2017). Bu süreçte CHP'nin gençlerini Türkiye İşçi Partisi (TİP)'ne kaptırması da CHP'deki ideolojik yönelişi belirlemiş ve (Baum, 2001:298) 1965 seçimleri öncesinde İsmet İnönü CHP'nin “ortanın solu”nda bir ideolojik konuma yerleştiğini açıklamıştır (Bıçakcı, 2013:30).

İnönü “ortanın solu”nun ideolojik anlamda devletin kuruluşundaki altı ilkedden (altıok) farklı bir şey olmadığını açıklamıştır (Özdemir, 2008:254). Ecevit ise bu hususta Atatürk'ün yolunu en iyi anlatan ideolojik isimlendirmenin “ortanın solu” olduğunu ve altı okun yönünün “ortanın solu” olduğunu ifade etmiştir (Keçeci, t.y. :34). Ecevit (2008: 23-24) “Ortanın Solu” isimli kitabında ideolojik karakter olarak ortanın solcularını “halkçı, insancıl, ilerici, reformcu, devrimci, plancı, devletçi, özgürlüğe bağlı ve demokrasiden yana” özellikleri ile tanımlamıştır.

Ortanın solu ile birlikte halkçılığın eşitlikçi yaklaşımının yerini “sosyal adalet” söylemine bıraktığı dikkat çekmektedir. Böylece Atatürkçü (Kemalist) CHP, köklü bir ideolojik değişimle 1965 itibarıyla “sosyal demokrat (ortanın solcusu, demokratik solcu)” bir parti olarak tanımlanmaya başlamıştır (Erdoğan, 2017:299-301). Bu süreçte Ecevit grubu, “ortanın solu”na “halka dayanmak, güvenmek, darbeler karşısında pozisyon olarak demokrasiyi benimsemek, ezilenlerin ve emekçilerin yanında olmak” şeklinde içerik kazandırmak istemiştir. 1966'da yapılan 18. Kurultay'da “ortanın solcuları” galip olarak çıkarken Ecevit burada yaptığı konuşmada “toprak reformunu önemsemenin, petrolü millileştirmeye çalışmanın, grev hakkını sağlamanın, devletçiliği ileri taşımının” ortanın solunu ortaya koymak anlamına geldiğini belirterek partinin yeni ideolojik çerçevesini çizmiştir (Bıçakcı, 2013:33-35). Dolayısıyla Ecevit (1973:80), ideolojik söylemlerini “feodalizm, gericilik, Amerikan emperyalizmi ve kapitalist sömürü” çerçevesinde yoğunlaştırmıştır. CHP'nin 1965 değişimiyle birlikte kendisini “herkesin değil, sermaye kesimine ve toprak ağalarına karşı işçilerin ve köylülerin partisi” olarak tanımlaması esasında *CHP'nin “Tek Parti döneminde kendi kurmuş olduğu düzeni” değiştirmeyi vadetmesi* anlamına gelmektedir. Böylece parti “düzeni değiştirmek isteyen, ortanın solcusu, demokratik solcu ya da sosyal demokrat” yeni kimliğiyle “mevcut düzenin kurucusu olan

Kemalist kimliği” öteleyerek parti içinde ideolojik kimlik çatışmalarına sebep olmuştur. Parti içi statükonun tasfiyesi ise ancak 1970’lerin başına gelindiğinde gerçekleştirilebilmiştir (Erdoğan, 2017: 299-301, 308).

Ecevit 1973 Genel Seçimleri öncesi ideolojik söylemlerinde “kapitalist-emekçi çatışması” üzerinden sınıfsal bir ifadeyi sürdürmüştür. Bu tavrıyla CHP egemen güçlerin partisi olmaktan çıkmıştır. Bu süreçte “lokavta giden işyerlerinin devletin kontrolüne geçmesi gerektiği” ve “halkın servet sahiplerince sömürülmesine karşı olunduğu” şeklinde söylemler ortaya konulmuştur. Bu yeni söylemlerle CHP ideolojik manada ortanın solu söylemini aşarak yeni bir pozisyona geçmiştir. Öyle ki 1973 Seçimi öncesinde hazırlanmış olan “Ak Günlere” adlı 1973 Seçim Bildirgesi’nde “12 Mart sonrasında yaşanan rejim bunalımları, gençliğin sahip olduğu sorunlar, ekonomide yanlış sürdürülen politikalar, çağdışı ilkel kapitalizm, hayat pahalılığı, iç güvenlikte yaşanan sorunlar” ele alınmıştır. Bu bildirmede kooperatifleşme ve kamu-özel sektöre karşı “halk sektörü” şeklinde yeni ideolojik kavramlar öne çıkarılmıştır. Böylece ortanın solu söylemi “demokratik sol” kimliğe dönüşmüştür². Ecevit “demokratik sol” ideolojiyi “klasik özgürlükçü demokrasinin daha ileri aşamasında sol bir tutum” olarak tanımlamış ve 1974’de CHP’nin yeni ideolojik tutumu/kimliği olarak sunmuştur³. Ecevit demokratik sol kavramının “yıpranmamış, yozlaşmamış, demokrasiye bağlılığın altını çizen” bir kavram olması nedeniyle tercih edildiğini ifade etmiştir. Ecevit bu kavramın “tepeden inmece değil, temelden yükselmeci bir halk solculuğu olduğunu ve sınırının halk tarafından çizileceğini” ifade etmiştir. Ecevit “sosyalist rejimlerde üretim araçlarının devletleştirilmesine” dikkat çekerek bu ideolojinin böyle bir amacının olmadığını ve bu yeni ideolojinin “üretim araçlarının toplum faydasına kullanılması, bu araçların çalışanlar tarafından demokratik ölçüde yönetilmesi, üretimin amacının insanın ihtiyacına cevap vermek olması” şeklinde amaçlarının olduğunu belirtmiştir (Erdoğan, 2017:299-301, 311-313).

Böylece 27 Kasım 1976’da sosyal demokrasinin⁴ evrensel ilkeleri olarak kabul gören “eşitlik, özgürlük, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü ve halkın kendini yönetimi” şeklindeki altı kural demokratik sol ideolojinin altı kuralı olarak parti tüzüğüne ve programına işlenmiştir (Bıçakçı, 2013:36-40). Parti bu süreçte “aracıları, haksız kazanç elde edenleri, spekülâtörleri, tefecileri, vergi kaçırıcıları ve toprak ağalarını” hedef alarak “demokratik halk devrimciliği” vurgusu yapmıştır (Erdoğan, 2017:312-313). 5 Kasım 1978’de Sosyalist Enternasyonal’e üye olan CHP böylece merkez soldaki yerini uluslararası platformlarda da tescillemiştir (Tuncer, 2011:5). Bu dönemde sol gruplar büyürken, solun sempatanları artmıştır.

² Selçuk (2023) “ortanın solu ve demokratik sol” kavramlarının “Kemalizm’in bazı ilkelerinin soldan yorumlanması” olduğunu belirtmektedir.

³ Ecevit “ortanın solu, sosyal demokrasi, demokratik sol ve demokratik sosyalizm” şeklindeki ifadelerin hepsini özde bir tuttuğunu belirtmiştir. Ancak Ecevit, “sosyal demokrasi” ifadesini kullanmak yerine “ortanın solu” söylemini kullanmayı tercih etmiştir. “Sosyal demokrat partilerin Marksist kökenleri olması” nedeniyle bu ifade kullanılmak istenmemiştir. Ancak “ortanın solu” kavramı da büyük tartışmalara neden olmuştur. Bu nedenle daha sonraki süreçte Ecevit “demokratik sol” kavramını öne çıkarmaya çalışmıştır (Erdoğan, 2017:312-313). CHP’nin sol söylemi sonrasında 1965 ve 1969 Genel Seçimleri’nde bir hezimet yaşanmış olsa da CHP 1973 Genel Seçimleri’nde % 33,3 oy oranı ile birinci parti olmayı başarmıştır. 1974’de getirilen demokratik sol kimlikle girilen 1977 Genel Seçimleri’nde ise % 41,4 oy oranına ulaşılması partinin geniş halk kitlelerinin desteğini aldığının bir göstergesi olmuştur. 1978’de bağımsızların desteği ile ömrü 22 ay kadar süren bir hükümet kurulmuş olsa da ülkede yaşanan siyasi, toplumsal ve ekonomik bunalım ile birlikte yaşanan parti içi hizipleşmeler nedeniyle partinin toplumsal tabanının desteği azalmıştır (Erdoğan, 2017:299-301).

⁴ Selçuk (2023) sosyal demokrasinin her ülkede farklı uygulandığını belirtmektedir. Yazar, bu ideolojinin özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında bir uzlaşma ideolojisi halini aldığını ve Marksist kökeninden uzaklaştığını ifade etmektedir.

Sol, sendikalarla birlikte ülkede büyük bir güç haline gelmiştir. Ecevit bu grupları CHP'ye destek verir hale getirerek solda birliği mümkün olduğunca sağlamıştır (Bıçakcı, 2013:41).

“Sol” bu denli büyümüşse de 12 Eylül 1980 Darbesi sonucunda bütün partiler kapatılmıştır. 1992 yılında eski partiler yeniden faaliyete geçene dek “CHP seçmenlerine” hitap eden partiler “Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)” olmuştur. Bu iki parti 3 Kasım 1985'te birleşerek Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP⁵)'yi oluşturmuştur (Selçuk, 2023). Darbe neticesinde kapatılan partilerin aynı isimle yeniden açılabilmesine cevaz veren yasanın kabulü sonrasında (1992) CHP yeniden açılmış (Ete, 2010:8) ve Murat Karayalçın liderliğindeki SHP 1995 yılında Baykal liderliğindeki CHP'ye katılmıştır⁶ (Selçuk, 2023).

Baykal dönemi CHP'si ideolojik anlamda kendisinden önceki dönemden farklılaşmaktadır. Canyaş (2015:7), CHP'nin, kendisini, Baykal dönemi olarak ifade edilen 1990'lı yıllarda “yeni sol” olarak tanımladığını belirtmektedir. Bu hususta Örmeci (2010) Baykal'ın “yeni sol” ideolojik konumlanış ile “12 Eylül sonrasında muhafazakârlaşan Türkiye toplumuna” Şeyh Edebali'li mesajlar vermeye başladığını ve böylece siyasal çizgisini istikrarlı olarak sürdürmediğini değerlendirmektedir. Tosun (2020) da benzer şekilde Baykal'ın sosyal demokrasiyi barındıran ilke ve politikalarının programatik temsilinde, İngiliz İşçi Partisi'nden ödünç alınan “yeni” ekiyle halkçı popülist yeni sol bir parti şeklinde var olduğunu, bu kimlik değişimi ile tabandaki eski CHP'lileri yeni sol ile harmanlayarak, geleneğin geleceğe taşınmak istendiğini, ancak bu arayışın ne yeniye ne de yenilenmeye karşılık gelen salt pragmatik bir yönelim olduğunu belirtmektedir.

Kahraman (2023) ise bu ideolojik yönelişi farklı bir isim altında zikrederek Baykal'ın “Anadolu solu” şeklinde bir söylem/girişim ortaya koyarak potansiyelini artırmak istediğini ancak tüm faaliyetleri ile sağcı bir politika icra ettiğini ve “yerli ve milliliği” solcu bir fantezi olarak gördüğünü dile getirmiştir. Tosun (2020) ise her iki ideolojik isimlendirmeyi birlikte dikkate alarak bu koşullarda partinin ideolojik kimliğinin Anadolu solu ile İngilizlerin yeni solu arasında gidip gelen halkçı, popülist, Kemalist tabanı küstürmemeye özen gösteren bir sarkaç haline geldiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla yazar, Baykal'ın “yeni sol” konusunda başarılı olamadığını ve ideolojik anlamda gelenekle barışmak adına “Anadolu solu” şeklindeki bir ideolojik hamle ile sosyal demokrasinin evrenselliğini yerlileştirmeye çalışsa da samimi davranamaması nedeniyle topluma yanaşmayı başaramadığını, 1980'lerden beri gerçekleşen küresel değişimi ve yeni ekonomik, politik ve sosyolojik gerçeklikleri fark edemediğini, sosyal demokrat siyasi tahayyüle aykırı davrandığını, partinin yeni toplumsal gerçeklikler karşısında şaşırıp kaldığını, merkez sağ söylemlerle iktidara erişmek için farklılıkları silmeye çalıştığını, “görüntü ve söylemi” sosyal demokrat siyaset açılımlarına tercih ettiğini, yoksul kitlelerle yakınlaşamadığı gibi, ezilen, dışlanan, çaresiz kitlelerle ilişki kuramamış bir pozisyonla halkta Tek Parti dönemini hatırlatan izlenimler bıraktığını belirtilmiştir (Tosun, 2009:7).

Baykal'ın “Darbe (1980) ile kapatılan CHP'nin” ideolojik yönelişinden farklı bir yol izlediği birçok yazar tarafından çeşitli yönleri ile değerlendirilmektedir. Örmeci (2010) Baykal'ı

⁵ Bu süreçte Deniz Baykal, SHP Genel Başkanı olmaya dair bir mücadeleye girişmiş olsa da başarılı olamamıştır (Ete, 2010:8).

⁶ Ecevit bu esnada Demokratik Sol Parti (DSP) liderliğini sürdürmektedir. Ecevit için 1990'ların sonlarına doğru yeni bir yükseliş gerçekleşmiştir (Selçuk, 2023). Ecevit, Kürt meselesine yaklaşımıyla ve 1991 Genel Seçimleri'nde SHP'nin Halkın Emek Partisi (HEP) ile yaptığı işbirliği konusunda “bölücülüğü meclise sokmak” şeklinde bir değerlendirme ortaya koyarak ve devamında kurulan Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) hakkında “bölücü parti” ifadesini kullanarak siyasi pozisyonunu belirlemiştir. 28 Şubat sürecinde Türkiye “siyasal İslam ve Kürt meselesi” konularında siyasi gerilim yaşarken Ecevit “laiklik ve milliyetçiliği” kendi demokratik sol söyleminde ön plana çıkararak 1990'ların sonunda önemli bir başarı yakalamıştır (Dönmez ve Bico, 2008:452-453).

değerlendirirken “halkta kutuplaştırıcı etki yaratan bir lider” olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazar bu dönemde CHP'nin değişen sosyal parametrelere uyum sağlayamadığını değerlendirmektedir. Öte yandan Baykal'ı parti içi muhalefete karşı olarak “yüzlerce değerli sosyal demokrat ve Atatürkçü ismi” CHP'ye muhalif bir konuma getirdiği konusunda da eleştiren yazar, Baykal'ın pozisyonunu siyasal-ideolojik açıdan açıklamanın kolay olmadığını, çünkü Baykal'ın tüm merkez siyasetçiler gibi pragmatizme ciddi anlamda açık olduğunu ve koşullara göre dönüştüğünü aktarmaktadır. Bu bağlamda 1970'lerde genç bir sosyal demokrat iken 1980'lerde daha piyasacı eğilimlere yelken açtığını ve şiddet eğilimli Kürt milliyetçisi siyasete mesafe koyarak devlet nezdinde önemli bir konuma geldiğini ifade etmektedir (Örmeci, 2010). Ete (2010:8-9) de benzer şekilde Türkiye'nin laiklik ve Kürt meselesi ekseninde kamplaştırıldığı Soğuk Savaş sonrası evrede (1990 sonrası) Baykal'ın, CHP'li sol aydınlar ve çevreleri parti içinde tutamadığı gibi CHP'de “rejim muhafızlığı yapan ve laiklik ekseninde bir siyasal anlayış benimseyen” yeni bir düzenin başladığını⁷ belirterek Örmeci (2010)'nin görüşlerini desteklemektedir. Tosun (2009:5)'un söylemleri de Örmeci (2010)'yi ve Ete (2010)'yi desteklemektedir. Yazar Baykal'ı CHP'nin 1980'de kapatılan CHP'ye ad, rumuz, amblem, rozet ve benzeri işaretleri ile benzer olmasına rağmen ideolojik ve yapısal anlamda yeni bir parti olduğuna dikkat çekmektedir. Yazar Baykal'ın “1970'lerde partide benimsenen demokratik sol çizgiye göre yeni bir pozisyon belirlediğini, Baykal'lı CHP'nin 1930 ile 1960 dönemi CHP çizgisine yaklaşan bir CHP olduğunu, Baykal'ın Türkiye'nin sorunlarını tespit etme ve çözüm ortaya koyma hususunda çoğu zaman düz bir devletçi hatta ilerlemiş olduğunu ve geçmişin statükocu kimliğinden çoğu vakit sıyrılmadığını” değerlendirmektedir.

Diğer yandan Baykal'lı CHP'nin ideolojik bir yöneliş ortaya koymaktan uzaklaştığı da dile getirilmektedir. Bu hususta Selçuk (2023), Baykal dönemi CHP'sinin net bir ideolojik kimliği olmasından ziyade partinin iktidara gelmesini mümkün kılacak bir “hepsini yakala (catch-all) partisi” tarzında konumlandığını ve partinin ideolojik bagajından kurtarılmasının amaçladığını belirtmektedir. Yazar Baykal'ın bu duruşunu SHP'de de CHP'de de sürdürdüğünü bildirmektedir. Yazar Baykal'lı CHP'nin toplumun tamamına seslenmeye çalışan bir parti olarak SHP'nin solda olan çizgisini mümkün olduğunca merkeze çekmeye çalıştığını ifade etmektedir. Yazar ayrıca Baykal'ın Tansu Çiller ile iktidar ortağı olduğu 1990'lı yıllarda 5 Nisan Kararları'na imza atarak liberal ekonomiye teslim olduğunu ve 1990'ların ikinci yarısından sonra neo-liberal hegemonyaya yönelik etkili bir söylem ortaya koyamadığını bildirmektedir.

Baykal'ın önceki dönemden farklılaşan bu ideolojik ve politik tutumunun tabana yönelik yansımaları 1999 seçimlerinin sonuçlarında kendisini görünür kılmıştır. Bu hususta Ete (2010:11) Baykal'lı CHP'nin, 28 Şubat sürecinin izinden giderek, laiklik ve rejim konusunda kaygı duyan, bürokrasinin önceliklerini dikkate alan statükocu bir parti⁸ olmayı tercih etmesi nedeniyle 1999 seçimlerinde (Ecevit'li DSP birinci parti olarak çıkarken) baraj altında kaldığını değerlendirmektedir. Bu bağlamda yazar “Baykal'ın CHP'yi ve tabanını belli bir düşüncede olmaya hapsettiğini, partide değişime direnen bir siyaset güttüğünü, toplumun taleplerine cevap

⁷ Ete (2010: 10-11) Baykal'ın “İnönü gibi devletçi ve Kemalist kaygıları ön planda tutan ya da Ecevit gibi toplumcu ve demokratik sol ilkeleri ön planda tutan” ideolojik konumlanıştan ziyade Ecevit deneyimini paranteze alarak farklılaşan sosyal ve siyasal dinamikleri görmezden gelen bir yaklaşımla “İnönü'nün CHP'sini daha hırçın ve radikal bir şekilde yeniden diriltten” bir tutum benimsediğini düşünmektedir.

⁸ Ete (2010:11) Baykal'ın “İnönü gibi bürokrasiye görev veren” yahut “Ecevit gibi bürokrasi ile mücadele eden” bir siyasetçi olmak yerine “bürokrasinin başlattığı kavganın silahşörlüğünü yapan ve CHP'yi yaratarak güçlendirdiği bürokrasiye tabi kalan” bir siyasetçi olduğunu, diğer bir ifadeyle Baykal'la beraber “İnönü liderliğindeki devletin partisi CHP'nin” ve “Ecevit'in liderliğindeki halkın partisi CHP'nin” yanında “rejimin bekçisi bir CHP'ye dönüşüm gerçekleştirdiğini ifade etmektedir.

yaratmak için gündeme taşınan ‘*demokratik açılım ve anayasa değişikliği*’ gibi meselelere alternatif sunmaktan uzak kaldığını, her türlü siyasi öneriyi ‘rejimin bekası’ nı dayanak göstererek reddettiğini, CHP’yi kitle partisi olmaktan çıkararak sınıf ya da bölge partisine dönüştürdüğünü, AK Parti’nin yürüttüğü değişim tutumu karşısında ‘savunmacı bir siyaset’ yürütmeyi tercih ederek küçülerek radikalleştiğini” ifade etmektedir. Kahraman (2023) da benzer şekilde Baykal’ın durumunu seçimler üzerinden okuyarak 28 Şubat Post-Modern Darbe girişimine verdiği desteğin bir sonucu olarak halk tarafından 1999 seçimlerinde cezalandırıldığını değerlendirmektedir. Yazar 2002 yılında parlamentoya yeniden dahil olan CHP’nin yaşanan toplumsal dönüşümü okuyamadığını, 2007 e-muhtıra sürecinde ortaya koyduğu davranışları ile maziden (1999 seçimi öncesi) ders çıkaramadığını bir kez daha gösterdiğini ve eski sözleri sürekli tekrarlamaktan öteye gidemediğini bildirmektedir.

CHP’de uzun yıllar çeşitli vazifeler yürüten Fikri Sağlar (2009) da tüm bu görüşleri desteklercesine Baykal dönemindeki CHP’nin “*dışlanmış çoğunluğun partisi olmaktan çıktığını, tabana ve taşıdığı misyona aykırı konuşulduğunu, sosyal ve demokrat kimliğinin kalmadığını, partinin kadrolaştığını ve bu süreçte diri unsurların, sol ideolojiyi savunanların, partinin tüzüğü ve programına sahip çıkanların ve olası genel başkan adaylarının partiden ihraç edildiğini*” belirtmektedir. Yazar bu bağlamda “Alevi ve Kürt sorununa sahip çıkan kesimin” partiden atılarak partinin önemli yerlerine “*sağ görüşlü, Kürtler ile Alevilere karşı olan özellikleri ile bilinen Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) mensupları başta olmak üzere bu düşüncedeki kadroların getirildiğini*” ifade ederek partinin ideolojik yönelişindeki ciddi dönüşümü özetlemiştir.

Oysa Baykal (2003) CHP genel başkanlığının 10 yılını geride bıraktığı bir dönemde partisi ile ilgili yapmış olduğu bir değerlendirmede “parti siyasetinin temelinde sivil toplum anlayışı olduğunu, sürekli değişimin ve devrimin önemsenip demokrat olmaya değer verildiğini, sosyal demokrat olmanın bir gereği olarak insan, emek ve kimliğe saygılı olduğunu, sosyal demokrasinin temelinde ideolojik hâkimiyet veya sınıf hâkimiyetinin değil insanın olduğunu, siyasetin insanoğlunun ırk, din, mezhep, inanç, renk gibi farklılıklarına dair bir sorgulama yapmaya hakkı olmadığını” ifade ederek dışa yansıyandan farklı bir değerlendirme ortaya koymaktadır.

Baykal CHP’inde özellikle laikliğin öne çıktığını ve bu laikliğin diğer dönemlere kıyasla biraz farklılaştığını dile getiren görüşler Baykal’ın ideolojik konumunu daha net ortaya koymaktadır. Bu konuda Bora (1995: 107-109), 1960’lar ve 1970’lerde “sol” olma iddiasının temel dayanağının, “*anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık*” iken Baykal evresinde “*laiklik*” olduğunu ifade etmiştir. Baykal (2003) Bora’nın görüşünü desteklercesine “CHP’nin laikliği gerçekleştirerek Türkiye’nin ufkunu açabileceğini, AB üyesi olunmasını mümkün hale getirebileceğini, Dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi sağlayabileceğini, demokrasi ile eşitliği gerçekleştirebileceğini” düşünmekle birlikte “partisinin Türkiye’deki değişikliklerin önünü açtığını, dine saygılı olduğunu ve dini istismar etmediğini” belirtmiştir. CHP’nin din politikalarının laiklik ilkesi doğrultusunda belirlenmesine rağmen laikliğin her dönem farklı anlamlara geldiğine dikkat çeken Akkır (2015) ise Baykal dönemi laikliğinin “*koruyucu ve kollayıcı*” bir mana kazanarak rejimi koruduğunu, Baykal’ın din politikalarının ise “*CHP ile seçmenin seküler kimliği, 1990’lı yılların paradigmatları, 28 Şubat süreci ve AK Parti iktidarı*” çerçevesinde uygulamaya döküldüğünü bildirmektedir.

Ecevit dönemi ile kıyaslandığında Baykal dönemi ideolojik yönelişinin parti içerisinde daha katı seyrettiği anlaşılabilir. Övür (2011:9) Ecevit döneminde CHP’de sol-sağ diyebileceğimiz

kanatlar mevcut bulunurken Baykal dönemi CHP'si için bunu söylemenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Yazara göre Baykal'ın parti içindeki sert tutumu ile birlikte rejim ile kurumları savunan siyasi anlayışı, kendisini sol ve sosyal demokrat olarak tanımlayan kişilerin partiden ayrılmaları ile sonuçlanmıştır⁹ (Övür, 2011: 10). Bu konuda Aksoy (2010) CHP'nin sol olmaktan uzaklaştığı konusunda diğer yazarlarla hemfikir olmakla birlikte “sol”un toplum kesimlerinin hak ve özgürlük taleplerinin kuşatılması anlamına geldiğini ancak Türkiye'deki birçok sol partinin muhafazakârlıktan nasibini aldığını, çünkü “*ideolojik anlamda sırtlarını devletçiliğe dayamış olduklarını ve kaba bir 'laik/çi/liği ve son zamanlarda milliyetçiliği' sadece 'yaşam tarzı' olarak savunduklarını*” bildirmek suretiyle esasında Türkiye'deki sol partilerin gerçek durumunu özetlemektedir. Tosun (2020) ise bu konuda bir genelleme yaparak CHP tarihinin, sosyal demokrat ideolojideki araçsal/refleksif/amaçsal kırılmaların tarihi olduğunu ifade ederek CHP'nin ideolojik yönelişinin değişkenliğine işaret etmektedir.

Tüm bu değerlendirmelerden yola çıkarak söylenebilir ki; “İnönü döneminin statükoyu işaret eden bazı özelliklerini Baykal döneminde görmek mümkün olduğu gibi Ecevit'in 1970'lerin ortalarından itibaren yaptığı gibi bir toplayıcılığı (% 41'in üzerinde oy) ve sol ideolojik duruşu Baykal'ın ortaya koyamadığı açıkça izlenebilmektedir (Tosun, 2020)”. Fakat bu değişkenliği Baykal'ın içinde bulunduğu siyasi konjonktüre göre değerlendirmek gerekecektir. 1990'lar itibarıyla Türk siyasetinde Refah Partisi (RP)'nin yükselmesi ile İslamcılık-laiklik ikiliği ülkenin birincil gündemi haline gelmiştir. Kömürcü (2011:3) bu süreçte CHP'nin laiklik ve Atatürkçülük savunusu yaparak siyasal İslam'ın %20 civarındaki oyu karşısında kalan %80'lik seçmeni etkilemeyi hesap ederek hareket etmiş olduğunu ve 28 Şubat sürecinin de etkisi ile ideolojik anlamda merkeze yaklaştığını ifade etmektedir. Yazar CHP'nin merkez sağdaki boşluğu doldurmak için yeni bir imaj çizmeye çalışarak, SHP geçmişiyle araya mesafe koyarak, sol ve sosyal demokrasiden çok CHP adına vurgu yapıp parti liderini ön plana çıkararak bu süreci yönetmeyi arzuladığını, bu dönemde Atatürkçülüğün laiklik ve milliyetçilik ayakları ağır basan bir şekilde parti kimliğinin temel unsuru haline geldiğini, bu pozisyonun AK Parti karşısında da sürdürüldüğünü, böylece muhalif duruşun “laiklik vurgusu ve rejim savunusu” çerçevesinde geliştiğini bildirmektedir. Dolayısıyla bu koşullar CHP'yi reel sorunlara çözüm üretemeyen, farklı toplum kesimlerini dışlayan, rejim savunucusu, gerektiği oranda milliyetçi öncelikleri ağır basan bir partiye dönüştürmüş gözükmektedir (Kömürcü, 2011:3).

Dolayısıyla neredeyse 16 yıla yaklaşan (15 yıl 8 ay) genel başkanlık siyasi tecrübesi ve dışarı yansıyan ideolojik tutumu Baykal'ın CHP'yi iktidara taşıyamayacağını göstermiş olmakla birlikte -Baykal'ın 2008'deki tüzük kurultayı ile CHP'ye merkez sağ partilerin örgütlenme modelini getirmiş olması lider değişimini zor hale getirmiş olsa da- 7 Mayıs'ı 8 Mayıs 2010'a bağlayan gece yarısı Baykal'ın bir CHP milletvekili ile özel ilişkisi olduğuna dair bir videonun internette yayınlanması ile CHP lideri (Baykal) genel başkanlıktan istifa etmek durumunda kalmıştır (Övür, 2011:10). Bu ani istifa ile Kılıçdaroğlu'na parti liderliğinin kapıları açılmıştır (Selçuk, 2023).

3. Kılıçdaroğlu Dönemi ve CHP İdeolojisi: CHP'nin Dönüşümü ve Millet İttifakı'nın İnşası

Kılıçdaroğlu'nun genel başkan olmadan önceki davranışlarının bir yansıması olarak CHP liderliğini kazandığı anlaşılmaktadır. Bu hususta Övür (2011:9), Baykal döneminde yapılan 29

⁹ Dolayısıyla Baykal'lı CHP, parti tabanını kentli laik kesimlere dayandırarak %20 civarı oy düzeyinde takılı kalırken 35'e yakın ilden hiç milletvekili çıkaramayan ve seçmen yoğunluğu batıya ve kıyılara sıkışıp kalan bir parti halini almıştır (Övür, 2011: 10).

Mart 2009 yerel seçimlerinde İstanbul İl Başkanı Gürsel Tekin'in temsil ettiği "halka dokunan" yeni bir siyaset dilinin partide "ilk defa" kullanıldığını ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı adayı Kemal Kılıçdaroğlu ile birlikte, yeni siyaset diliyle partide birçok ilke imza atıldığını belirtmektedir. Yazar bu ikilinin gidilmeyen yerlere gittiklerini, çarşaf açılımını gerçekleştirerek dindarlara yönelik yeni bir imaj çizdiklerini, büyük kentlerdeki yoksul varoşları harekete geçirdiklerini ve böylece CHP ile halkı buluşturduklarını ifade etmektedir (Övür, 2011:9). Miş (2020) de bu görüşü destekler bir şekilde böylesine bir imaj çizmiş olan Kılıçdaroğlu'nun parti liderliğine getirilmesinin "parti içi muhalefeti ve yakın dönemde partiden ayrılanların önünü kestiğini" ve "bu konudaki hesaplaşmaların ertelenmesine katkı sağladığını" belirterek Kılıçdaroğlu'nun liderliğe getirilmesinin olumlu etkilerini işaret etmektedir.

Baykal'ın parti liderliğinden ayrılması CHP'de söylemsel bir değişim imkânı yaratmıştır ve Kılıçdaroğlu ile birlikte söylemdeki bu değişim belirgin bir biçimde gözlemlenmeye başlamıştır. Ancak parti genel sekreteri Sav'ın partideki varlığını sürdürmesi nedeniyle Kılıçdaroğlu, ilk altı aylık liderliğinde söyleminde dile getirdiği değişimi politikalara ve parti kimliğine yansıtmada ciddi sıkıntılar yaşamıştır. "Genel af ve türban meselesi, Cumhurbaşkanının verdiği 29 Ekim resepsiyonuna katılıp katılmama hususu" parti içinde önemli tepkilere yol açmıştır. Genel başkan ve parti örgütü arasındaki bu gerilim "Cumhuriyet Başsavcılığının parti tüzüğündeki Merkez Yürütme Kurulu ile ilgili maddenin uygulanması yönündeki uyarısıyla değişim yanlıları için bir fırsata dönüşmüş" ve böylece Sav ekibinin parti yönetiminden tasfiyesi mümkün hale gelmiştir. Bununla birlikte 2011 seçimleri öncesi, 15. Olağanüstü Kurultay'da Kılıçdaroğlu parti içi iktidarını pekiştirmek suretiyle kamuoyuna değişim konusunda açık mesajlar verebilmiştir. Dolayısıyla Kılıçdaroğlu'nun beyanatları ve vaatleri CHP'nin önceliklerinin değiştiğinin göstergesi olmuştur. Böylece "rejim ve laiklik vurgusu" yerini, "yoksulluk, işsizlik, yolsuzluk ve emek" konuları temelinde sosyal adaletçi bir söyleme bırakmıştır. Kılıçdaroğlu söylemlerinde sosyal devletin yok olduğunu, yoksulluğun olduğu yerde demokrasinin işlemeyeceğini ifade ederek sosyal devletin olmamasını büyük tehlike olarak değerlendirmiştir. Bu söylem partinin önceliklerinin değiştiğinin de göstergesi olmuştur. Bu yeni söyleme ilaveten Kılıçdaroğlu'nun partiye yeni bir siyasal iletişim getirdiği görülmektedir. Dolayısıyla "söylemin içeriği değiştiği gibi, sözün söylenme biçimi ve mesajın alıcıları tarafından algılanma biçimi de değiştirilmiştir. Baykal'ın ağzından çıktığında çeşitli toplum kesimlerinin işitmediği mesajlar Kılıçdaroğlu'nun ağzından çıktığında dikkate alınır hale gelmiştir. Böylece Kılıçdaroğlu ile birlikte "siyaset yapma tarzıyla, söylemiyle, kadrolarıyla ve siyasal stratejisine yön veren öncelikleriyle" yeni bir CHP açığa çıkmıştır (Kömürcü, 2011:3-4).

Kılıçdaroğlu bu süreçte, yeni CHP'nin yöneliminin hem *süreklilik* hem de *değişim* olduğunu belirterek tutumunu belli etmiştir. "Süreklilik"ten kasıt CHP'nin kuruluş ilke ve değerleri iken "değişim" ise yoksulluk, yolsuzluk ve AK Parti'nin despotik emel ve yönelimleri ile mücadeleyi ifade etmektedir. Dolayısıyla "demokrasi, laiklik, sosyal devlet, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve özgürlüklerinin kararlılıkla savunulması, yoksulluğa son verilmesi, vatandaş isteklerine saygı gösterilmesi" gibi ilkelerin Kılıçdaroğlu cephesince önemsendiği gösterilmek istenmiştir (Altunoğlu, 2014:83).

Kılıçdaroğlu iktidara geldiğinde önünde bulunduğu 2010 referandum kampanyasını "hayır" şeklinde ancak yenilik söylemleriyle sürdürerek Baykal'ın yaklaşımından oldukça farklılaşmıştır (Övür, 2011:11). Baykal AK Parti'nin dini siyasete alet ederek laik ve demokratik rejimin temellerine karşı gizli bir hesaplaşma içinde olduğunu düşünürken Kılıçdaroğlu bu noktada AK Parti'nin dini siyasete alet edişinin merkezine "çıkar"ı yerleştirdiğini düşünmüştür. Kılıçdaroğlu

başörtüsü serbestisi hususunda Baykal'la karşılaştırıldığında yapıcı bir muhalefet sergilemiştir. Baykal, üniversitelerde ve diğer kamusal alanlarda başörtüsünün serbest bırakılmasının laikliğe ve devletin üzerine kurulduğu temel ilkelere aykırı olduğunu düşünürken Kılıçdaroğlu üniversitelerde ve diğer kamusal alanlarda başörtüsüne serbestlik yanlısı bir davranışı benimsemiştir (Altunoğlu, 2014:85-86). Kılıçdaroğlu *laiklik* konusunda net bir pozisyon belirlemeyerek, bu konuda yumuşama ve sertleşme isteyen iki kesimin taleplerini eşit şekilde temsil etmeye çalışmıştır. “*Sivilleşme ve askeri vesayet*” konusunda Baykal, rejimin bekçisi bir pozisyonu üstlense de Kılıçdaroğlu'nun konjonktüre göre davrandığı görülmüştür. Baykal kendisini “Ergenekon davasını”nın avukatı görürken Kılıçdaroğlu bu süreci hukukun üstünlüğü ve adil yargılama üzerinden takip etmiştir (Ete ve Eşkinat, 2013:17-27). Baykal askeri vesayete yakın gözüke de Kılıçdaroğlu, Cumhuriyetin bütün darbelere karşı çıkmak olduğunu, CHP'nin geçmişte darbelerden en çok zarar gören parti olduğunu, ordunun siyasetin içinde olmaması gerektiğini, askerinin siyasetin emrinde olması gerektiğini ancak oyunağı olmaması gerektiğini savunmuştur (Altunoğlu, 2014:79).

Bu görüş farklılıkları Kürt meselesinde de kendisini göstermiştir. Baykal, her türlü kimlik siyasetini ya da kolektif hak talebini “ulusal bütünlüğe” ve “demokrasi”ye zarar vermemesi açısından reddederek *Kürt meselesinde* terörle mücadele etmeyi doğru kabul ederek Kürt halkının kendini Türkiye'nin bir parçası olarak görmesi için ekonomik ve sosyal sorunları çözmek gerektiğini düşünürken Kılıçdaroğlu, AK Parti'nin etnisiteye dayalı bir siyaseti merkezine alarak toplumu böldüğünü düşünmekte ve şeffaflık çerçevesinde belli koşullara riayet etmek koşuluyla terör unsurlarıyla müzâkerelerin yürütülebileceğini kabul etmektedir. Kılıçdaroğlu ayrıca hukuk zemininde sürdürülmesi gereken müzâkere ya da çözümün yerinin TBMM olduğunu düşünmektedir (Altunoğlu, 2014:84). Baykal'ın ve partideki ulusalcı kanadın aksine Kılıçdaroğlu'nun PKK militanları için genel affın kabul edilebileceğini savunduğu ve 2013'deki İmalı görüşmeleri için destek verdiği görülmektedir (Ete ve Eşkinat, 2013:17-27). Kılıçdaroğlu, Öcalan'la hükümetin görüşüp görüşmemesini tartışmaktan ziyade orada ne görüşüldüğünü önemsediğini belirterek Baykal'dan önemli derecede farklılaşmaktadır (Övür, 2011:11).

Baykal'la Kılıçdaroğlu farkının okunabileceği diğer bir konu da “*Kemalist miras*”tır. Baykal rejimin partisi kimliğini sürdürmüş ve bu dönemde CHP kendi performansını seçmenin Kemalizm bağlılığına indirgemıştır. Bu durum devletin zirvesinde yaşanan mücadelenin Kemalizm/anti-Kemalizm savaşı olarak kodlanması sonucunu doğurmuştur. CHP'deki ulusalcılar her türlü değişime, CHP'nin Kemalist özelliklerine zarar vereceğini ve ülkenin kendisini tehdit eden hareketlerden (İslamcılık, Kürtçülük ve liberalizm gibi) birine boyun eğmesine neden olacağını düşünerek karşı durmuşlardır. Ancak Kılıçdaroğlu ile partide aktif hale gelen sosyal demokrat ekibin zaman zaman Kemalizm'i yıpratıcı davranışlar sergilemesi¹⁰ dönemin farkını ortaya koymaktadır (Ete ve Eşkinat, 2013:17-27).

Yeni anayasa yazımı konusunda *Anayasa'nın ilk üç maddesinin değiştirilmesine* her iki lider de karşı durmakla birlikte “başlangıç bölümünde ‘*Türk Milleti*’ lafının yer alması konusunda her iki lider hemfikirdir. “Türk” sözcüğünün Anayasa'da kalmasını kırmızı çizgi olarak benimseyen her iki lider, Atatürk'ün kurucu ve önder rolünün Anayasa'nın başlangıç bölümünde bütün görkemiyle yer alması gerektiğini savunmuştur. Her iki lider de *başkanlık sistemine* karşı bir pozisyon belirleyerek *parlamentar sistem*in devamını kırmızı çizgi olarak görmüşlerdir. Baykal “vatandaşlık” tanımının olduğu hali ile muhafazasını isterken Kılıçdaroğlu toplumsal uzlaşmanın

¹⁰ Örneğin Tunceli milletvekili Hüseyin Aygün Dersim katliamından CHP ve Atatürk'ü sorumlu tutan bir röportaj vermiştir (Ete ve Eşkinat, 2013:17-27).

sağlandığı durumda mevcut vatandaşlık tanımının revize edilebileceğini düşünmüştür. Her iki lider “*dış politika*”ya ilişkin de belirgin bir ortaklığı paylaşmışlardır. Bu anlamda, “yurtta sulh cihanda sulh, uluslararası hukuka riayet, Türkiye’nin Orta Doğu’daki gerilimlerin taraflarından biri hâline getirilmemesi ve AB’ye yönelme”, her iki lider için de ortaktır (Altunoğlu, 2014: 75, 85, 87).

Kılıçdaroğlu bu politik düşünceler temelinde, CHP’nin yönetici kadrolarında, “birbirinden farklı siyasi yaklaşımları ve beklentileri olan ulusalcı ve sosyal demokratları” birlikte bulundurması sayesinde eski kadroları tasfiye etmesi mümkün hale gelmiştir. Böylece ulusalcı talebi olan parti tabanı Kılıçdaroğlu’na destek vermiş ve bu durum CHP’nin radikal bir reform programı ortaya koymasını da engellemiştir. Böylece muğlak bir siyaset anlayışı sürdürülerek farklı grupların eğilimleri arasında kesin bir tercih yapılmaksızın yol alınmak istenmiştir. İktidar pozisyonları ulusalcularla sosyal demokratlar arasında paylaştırılmıştır. Bu şartlar yeni yönetici kadronun köklü bir değişiklik hedefi olmadığını ve somut bir yol haritalarının da bulunmadığını, ancak daha sivil ve demokrat bir siyaset anlayışının risk almaksızın tedrici ve konjonktürel desteklerle gerçekleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir (Ete ve Eşkinat, 2013:10-11).

Kömürcü (2011:5), bu değişimle Kılıçdaroğlu’nun hedefinin, partide ideolojik bir yenilenme olmadığını, AK Parti karşıtı en geniş koalisyonu kurmayı sağlayacak bir söylemi oluşturmak olduğunu ifade etmektedir. Kılıçdaroğlu “her seçmen için kendine uyan kısımlarını kullanmasına olanak veren eklektik bir dil” kullanarak partinin oy potansiyelini artırmaya çalışmıştır. Parti tabanı mobilize edilmek için 1970’li yıllardaki Ecevit CHP’si benzeri bir miktar “solcullaşıyor” izlenimi yaratılsa da, Kılıçdaroğlu CHP’sinin bir merkez partisi pozisyonuna yerleşmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kılıçdaroğlu “laiklik ve rejimi koruma” önceliği yerine “yolsuzluk, işsizlik, sosyal devletin çöküşü ve AK Parti iktidarının otoriterleşme eğilimi” konularını hedef almaya dönük özgürlükçü bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Buna ilaveten önceki dönemde “dışlayıcı, farklılıkları yok sayan, otoriter-milliyetçi eğilim” yerine daha kapsayıcı, geniş toplum kesimlerine seslenen “halkçı” bir duruş sergilenmiştir. Ayrıca parti söylemlerinde Kemalist değerlere daha az yer verildiği dikkat çekmektedir. Parti içi güç mücadelesi yenilikçi grubun iktidarını sağlamlaştırırken, milletvekili adaylarının 29 ilde ön seçim yöntemiyle belirlenmesi farklı toplum kesimlerinin beklentilerinin partiye yansımaları sağlamış ve bu tutum parti teşkilatına dinamizm kazandırmıştır. Partinin söyleminde “emek ve ezilen kesim”den yana unsurlar belirgin hale getirildiği gibi AK Parti eleştirisi daha sol eksenli bir bakış açısıyla dillendirilmiştir. Baykal CHP’sinin açık bir biçimde mesafe koyacağı öğrenci eylemlerine, “yeni CHP” destek veren - ve 1980’lerin ikinci yarısında zaman zaman SHP’nin sergilediğine benzer bir tutum sergilemiştir (Kömürcü, 2011:7-8).

Dönemin İstanbul İl Başkanı Gürsel Tekin 2010 yılı Mart ayında Newsweek Türkiye Dergisi’ne yaptığı açıklamada Kılıçdaroğlu döneminin hedef ideolojik kodlarını açığa koymuştur. Tekin CHP için değişimin kaçınılmaz olduğunu, laiklik tartışmasının toplumun gündeminde olmadığını, bugünün Türkiye’sinde “şeriat gelecek” ya da “komünizm gelecek” şeklindeki korkuların olmadığını, sosyal demokrat olmanın dindarlarla ve Kürtlerle aranızın iyi olmasını gerektirdiğini ve “yeni CHP”nin bunları gerçekleştireceğini açıklayarak partideki dönüşümü ortaya koymuştur (Uğur, 2019).

Övür (2011:14) “yeni CHP” diye yola çıkan Kılıçdaroğlu ve Tekin ikilisinin, bu yaklaşımlarıyla kısa sürede farklı siyasi aktörleri CHP safına kattığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu şekilde parti içinde bir koalisyon kurulması hedeflenmiştir. Bu çerçevede bugün CHP içinde birbiriyle anlaşamaz olduğu düşünülen birçok siyasi aktör bir araya getirilmiştir. Yazar “ulusalcı kesimin

temsilcisi eski merkez sağ kanattan gelen Süheyl Batum ile faili meçhul cinayetlerin araştırılması konusunda Hakikatler Komisyonu önerisinde bulunan Kürt sivil siyaseti konusunda tanınan Sezgin Tanrıkulu'nun bir arada olduğunu” ve “din/ dindarlar konusunu bilen Elazığlı Halidi Nakşibendî Şeyhi Halit Hoca'nın torunu Muhammet Çakmak ile sosyalist soldan gelerek ‘andımız değişmelidir’ diyen Enver Aysever’in bir arada olduğunu” belirterek CHP'nin, Süheyl Batum ile ulusalcı Kemalist-laik kesime, Sezgin Tanrıkulu ile Kürt'lere, Muhammet Çakmak ile muhafazakâr dindar kesimlere, Enver Aysever ile sosyalist sola ulaşmayı hedeflemiş gözüktüğünü ifade etmektedir (Övür, 2011:14).

CHP'nin bu kucaklayıcı yaklaşımını Kılıçdaroğlu'nun parti liderliğinin sekizinci ayındaki konuşmasından da çıkarmak mümkündür. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu (2010), 18 Aralık 2010 tarihli kurultayda “CHP'nin bürokratik devlet solculuğu yapan bir parti olmadığını ve halkın partisi olduğunu” bildirmiştir. Kılıçdaroğlu söylemlerinde “umudun, uygarlığın, özgürlüğün, demokrasinin, emeğin, çalışanların, alın terinin, Karadeniz'deki kemençenin, Anadolu'daki sazın, Ege'deki zeybeğin partisi olduklarını” ortaya koymuştur. Kılıçdaroğlu burada yaptığı konuşmada kadımların mübarek elleri ile CHP'yi iktidara taşımaktan, bütün Türkiye'yi ve Dünya'yı kucaklamaktan, sanatçılara özgürlük tanımaktan, yoksulluğu yenmekten, sosyal devlet kavramını yeniden canlandırmaktan, aile sigortası uygulaması başlatarak hiçbir aileyi gelirsiz bırakmamaktan bahsetmiştir ve salonda bulunan CHP'lilere “*değerli yol arkadaşlarım, yoldaşlarım, devrimci gelenekten gelen, halk için çaba harcayan değerli CHP'liler*” şeklinde seslenmiştir. Ayrıca işsizlikten, öğretmen atamalarından, emeklinin durumundan, çiftçi ve köylünün banka ve tefeci kölesi haline getirildiğinden, mazotta ÖTV'nin kaldırılacağından, sendika üyeliğinden, işçinin hakkının korunmasından, taşeron işçiliğinin sonlandırılmasından, AK Parti'nin ekonomiyi sıcak para spekülörlerine teslim ettiğinden bahsetmiş ve her kesimden partisine destek istemiştir. Ayrıca Fırat'ın doğusunun ve batısının, Berivan'ın ve Hakan'ın, Rojin'in ve Agop'un, Ferhat'ın, Şirin'in ve Mem-u Zin'in CHP'de sahiplenileceğinden bahsederek tüm toplumu kucaklayacağını bildirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşları olarak kimsenin birbirinden ayıramayacağından ve siyasetçinin görevinin toplumu birleştirmek olduğundan bahsetmiştir. Fabrikaları da devletin kurması gerektiğini belirten Kılıçdaroğlu “etnik kimliklere ve inançlara saygılı olunacağını, vatandaşa üçüncü yol olacaklarını, insan odaklı, sosyal demokrat ve halkçı bir parti olduklarını, dertleri çözmeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Düşünce özgürlüğünden, tüm demokrasi yollarını ve kanallarını açacağından bahsettiği gibi “işadami, sanayici ve esnafa” seslenerek hükümetin tehditlerinden korkmamaları gerektiğini ve direnme konusunda onlara destek vereceklerini bildirmiştir. Ayrıca memurların devletin işini yapmaları gerektiğini ve siyasi partinin işini yapma görevlerinin bulunmadığını, bu nedenle memurların bu tür beklentilere karşı gelmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde çiftçilere seslenerek onları CHP saflarına katılmaya davet etmiştir.

Övür (2011:15) Kılıçdaroğlu ile birlikte ortaya konulan bu yeni ve son arayışla, 1965'de ortaya atılan “ortanın solu” ve 1974'deki “demokratik sol” arayıştan farklı olarak Türkiye'deki toplumsal dinamizmin CHP yönetimine yansıdığını bildirmektedir. Yazar bu yansımaların siyaset dilini ve parti politikalarını etkilediğini ifade etmekte ve 12 Haziran 2011 seçimlerine giden CHP'nin “aile sigortası” ve “kolay askerlik” projelerinin dahi yeni siyaset dilinin halkla buluştuğunu gösterdiğini dile getirmektedir. Dolayısıyla yazar CHP'nin yeni liderinin ilk on aylık mazisinde Türkiye toplumuyla buluşmak için halka dokunan politikalar üretiyor olduğunu gösterdiğini belirtmektedir.

Canyaş (2015:7) ise CHP'nin, 2010'dan beri "yeni CHP" söylemiyle "sosyal demokrat parti" olarak tanımlanmaya devam etmesine rağmen çoğu yazarın bunu kabul etmediğini bildirmektedir. Şen ve Yenigün Altın (2019:437) toplumda muhafazakâr eğilimin sürekli yeniden üretilmesine bağlı olarak 2002 sonrasında CHP'nin başarısızlığa uğradığını ancak Kılıçdaroğlu ile birlikte stratejik bir değişikliğe yöneldiğini dile getirmektedir. Kılıçdaroğlu'nun bu stratejisinin Kürt hareketini ötekileştiren ve dışlayıcı özellik gösteren milliyetçi söyleme prim vermediğini, askeri vesayet karşısında Cumhuriyetçi ilkenin demokrasiyle zenginleştirilmesini içerdiğini ve muhafazakâr kesimle barışık bir hal alarak bir arada yaşamayı önemseyen yeni bakış açısı sunduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla 2011 seçimlerinde merkez sağdan siyasetçiler transfer edilerek CHP'den aday gösterilmiş olsa da bu durumun oy oranlarında ciddi bir etki yaratmadığı değerlendirilmektedir. Yazarlar bu şekilde bir dönüşüm olduğunu ortaya koymakla beraber CHP'deki sorunun bir liderlik sorunu olmanın çok ötesinde, özellikle "kent varoşlarında yaşayan geniş kitleleri kucaklayabilecek sosyal demokrat bir vizyon ortaya koyamaması" olduğunu belirtmektedirler. Yazarlar 2011 seçimlerinde seçilen vekillerin çoğunun sosyal demokrat düşünce ve uygulamadan uzak olduğu görüşündedirler. Ayrıca bu haliyle CHP'nin, "geniş seçmen kitlelerine ulaşabilmesinin, mutsuz ve umutsuz kitlelerin sözcüsü olmasının mümkün olmadığını ve inandırıcı bir program geliştirmekten uzak olduğunu belirtmektedirler. CHP'nin büyük kentlerin varoşlarından oy alması gerekirken geniş seçmen oranına sahip bu bölgelerde daha az oy almasının bunu gösterdiğini bildiren yazarlar "sosyal demokrat ve sol bir parti olarak bu seçmen kitlelerine ulaşamaması"nın CHP'nin devrimci, umut veren, değişimin sesi olabilecek bir noktaya gelemediğini kanıtladığını ifade etmektedirler (Şen ve Yenigün Altın, 2019:437).

Şen ve Yenigün Altın (2019:437) ayrıca neo-liberal politikaların hegemonik hale gelmesi sonucunda CHP'nin sahip olduğu değerlerin siyaset sahnesinde bir karşılık bulamadığını da değerlendirmelerine eklemektedir. 1990 ve 2000'lerde emekçiler bir zihni dönüşüm yaşarken ideolojik tabanın inşa edilmesinde bireyciliğe yönelik söylemin etkisi artmıştır. Refah devletinin tasfiye edilmesiyle ortaya çıkan boşlukları ise dinsel kurumlar doldurmuştur. Dini kurumların oluşturduğu dayanışma ağlarının genişlemesi sonucunda yoksul sınıfların neo-liberal stratejiye eklenmesi mümkün hale gelmiştir. Dolayısıyla, solun yenilmesinin neo-liberalizmin ekonomik başarısından kaynaklanmaktan ziyade siyasal ve ideolojik galibiyetinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar, siyasi partilerin programları ve liderlerinin söylemlerinde bir değişime sebep olmuştur. Türkiye'de 2002 itibarıyla seçimleri ard arda "siyasal İslamcı kimlikle tanınan AK Parti'nin" kazanması ve siyaset sahnesinde her geçen gün milliyetçi-muhafazakâr bir dilin daha çok egemen olması, "ortanın solu yahut merkez-sol çizgisini" temsil eden CHP'nin de söylem düzeyinde sağa doğru kaymasına ve sosyal demokrasinin siyasi dilinden uzaklaşmasına neden olmuştur (Şen ve Yenigün Altın, 2019:438).

Akkır (2018) ise meseleye biraz daha farklı bakarak Kılıçdaroğlu'nun Türkiye'de asker ve bürokratik vesayetın çözülmesi üzerine yeni güç odaklarının desteğine talip olduğunu ifade etmektedir. Yazar bu güncellenmiş politikanın ana hedefinin Erdoğan'ı iktidardan uzaklaştırmak olduğunu belirterek, bu amaca ulaşabilmek için 7 Şubat 2012'de MİT kriziyle gizli yürütülen CHP-FETÖ dirsek temasının Gezi Parkı Şiddet Eylemleri ile kısmen gün yüzüne çıktığını ve 17-25 Aralık sürecinde gerçekleşen yargı merkezli darbe girişimiyle belirgin hale geldiğini örnekendirerek Kılıçdaroğlu'nun yönelişini izah etmektedir.

CHP'deki değişimi bir başka yönü ile değerlendiren Kahraman (2023), Kılıçdaroğlu'nun zamanla partinin yönetim kadroları ve tabanını dönüştürerek özellikle Alevi ve Kürt çevrelere partide yer verdiğini ve bu dönemde ideolojik hususlardan bahsedilmeyerek Atatürkçülüğün ve Altı Ok'un

artık partinin öncelikli meselesi olmadığını belirtmektedir. Hükümet politikalarına ideoloji zemininde değil gündelik siyaset bağlamında ve taktik savaşlarıyla cevap verildiğini ifade etmektedir. Ayrıca CHP'nin bürokratik geçmişini anımsatan ve onu kendisine mahkûm eden semboller ve ikonografilerin sessizleştirilmesi söz konusu olmuştur. Yazar 2017 yılında gerçekleştirilen *Adalet Yürüyüşü*¹¹ hamlesinin CHP'ye önemli bir kıymet getirdiğini ancak “toplumun dinamik unsurlarının devrede olmadığını, partinin ideoloji üretmediğini, siyasete sınıf temelinde bakılmadığı için partinin bu hamleyi daha ileri götüremediğini ve partinin taşıyıcı toplum unsurlarından mahrum olduğunu” ifade etmektedir. Yazar bu yetersizliğe ayrıca “tüzük problemlerini, parti içi demokrasi kısıtlamalarını ve dar kadrocu yönetim anlayışını” eklemektedir.

Kılıçdaroğlu CHP'sinin yönelişinin anlaşılmasına ışık tutan esas değerlendirmeyi Akkır (2018)'in söylemlerinde bulmak mümkündür. Yazar Türkiye'de siyasi partilerin başarılı olabilmelerini “toplumun farklı kesimlerine açılmasına, ideoloji yelpazesini genişletmesine ve ayrıca siyasal kimlik ile ideolojik keskinliği uzlaştırmasına” dayandırmaktadır. Yazar “ideolojik ve marjinal söylemlerle” partilerin ancak kendi seçmen kitlelerini ellerinde tutabileceklerini değerlendirmektedir. Yazar ayrıca yeni sisteme uygun politikalar belirlenmesini, milletin ikna edilmesini, sahici politikalar üretilmesini, toplumun farklı kesimlerine kucak açılmasını toplumun her kesimine ulaşılmasını, değişim ortaya konulmasını ve toplumun sosyolojisinin okunmasını salık vermektedir. Bu dönemde Türk siyasetinde uzun yıllar boyu tartışılan “seküler-dindar, sağ-sol, laik-şeriatçı” temelli ayrışmaların önemini yitirdiğine dikkat çeken yazar, “Demokrat Parti'yi, Özal liderliğindeki Anavatan Partisi'ni ve AK Parti'yi” örnek göstererek toplumun farklı ideolojik kesimlerini aynı partide toplamayı doğru formül olarak önermektedir. Türk siyasi hayatındaki yaşanmış örneklerin “liberal sağ, demokratik sol, muhafazakâr ve milliyetçi ittifakının” iktidara gelme formülü olduğunu kanıtladığını ifade ederek ve 24 Haziran 2018 seçimlerini örnek vererek CHP'nin tek bir ideolojik saplantıyla politika belirleyerek milletin önemli bir kısmını parlamentoda temsil edemeyecek duruma geldiğini değerlendirmektedir¹² (Akkır, 2018). Yetkin (2023) de Akkır (2018)'i destekler bir şekilde sadece ideoloji ile politika yapmanın çoğulcu demokrasilerde başarılı olamayacağını ifade etmektedir. Kitle partilerinin de bir ideolojisi olsa da seçim kazanarak politik hedeflerine ulaşabilmek için etki alanını genişletmesi mecburi görülmektedir. Yazar Kılıçdaroğlu'nun “CHP'yi sadece ideoloji partisi pozisyonuna getirdiğinde %30 civarında bir oya çakılıp kalacağını ve iktidar olmanın ideolojik değil politik yoldan geçtiğini” bildiğini ifade etmektedir.

Dolayısıyla Türk siyasetindeki iktidar örnekleri değerlendirildiğinde CHP'nin hem sosyal demokratları hem ulusalcıları kucaklayan siyaset formülü anlamlı gözükmektedir. Ancak diğer yandan Akkır (2018)'in ve Yetkin (2023)'in açıklamaları zemininde CHP'nin iktidara gelebilmesi için bundan daha fazla kesime ulaşması gerekmektedir. Çünkü CHP'nin uzun yıllardır iktidara

¹¹ Yetkin (2023) Kılıçdaroğlu'nun Baykal'ın etkisinin yitmeye başladığı 7 Haziran 2015 seçimi sonrası partide etkin hale geldiğini ifade etmektedir. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında CHP'nin milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırılması konusunda Halkların Demokratik Partisi (HDP)'ne karşı AK Parti ve MHP'yle işbirliği yaparak bir hata yaptığını ve böylece CHP milletvekili, gazeteci Enis Berberoğlu'nun tutuklanması olayının yaşandığını bildirmektedir. Bu tutuklamayı protesto etmek üzerine Kılıçdaroğlu Adalet Yürüyüşü yapmıştır.

¹² Miş (2020) Kılıçdaroğlu döneminde CHP'den ayrılmaların en önemli gerekçesinin partinin Atatürk çizgisinden uzaklaşması olduğunu belirterek bu konuda “2015'te Emine Ülker Tarhan'ın partiden ayrılarak Anadolu Partisi'ni kurması, Birgül Ayman Güler'in ve bazı önemli ulusalcıların partiden ayrılarak Vatan Partisi'ne katılması” örneklerini vermektedir. Burada Atatürk çizgisinden uzaklaşılması ve HDP çizgisine kayılması suçlaması Kılıçdaroğlu'na yöneltilmiştir (Miş, 2020). Ancak yine de seçim sonuçları kıyaslandığında Baykal'a kıyasla Kılıçdaroğlu'nun daha fazla oy aldığı dikkat çekmektedir (Türkiye Genel Seçim Tarihi, 2023).

gelememesi ve Türkiye’de başkanlık sisteminin uygulamaya geçmesi bunu mecbur hale getirmiştir. Kılıçdaroğlu’nun Baykal’dan devraldığı partide önce parti içindeki uç noktaları ortak zeminde buluşturması ardından dışa açılan bir kucaklayıcılığı benimsemesi ve son kerte de *Millet İttifakı’na (Altılı Masa)* yönelmesi partinin iktidara gelme arzusundan kaynaklanmaktadır.

CHP’nin bu yönde hamleler yaptığı partideki yansımalarına bakıldığında da anlaşılabilir. Beysanoğlu (2020), CHP’de Alper Taş ile Mansur Yavaş’ın, İlhan Cihaner ile Gürsel Tekin’in aynı potada eritildiğini bildirmektedir. Yazar CHP’nin tabanında günümüzde (2020’de) üç farklı damarın yan yana hizalandığını ifade etmektedir¹³. *İlk damar* “milliyetçi-modernleşmeci aydın-bürokratların sürüklediği damardır”. Bunlar kendilerine öncülük misyonu yükleyen ve partiyi ideolojikleştirme adımları atan (örneğin 1930’ların parti-devlet Kemalizm’i, 1960’ların ortanın solu, 1970’lerin demokratik solu) ve öteki damarları dizayn eden kesimdir. Liderlerine itaat şiarı olmayan bu kesim itaatsizliklerini Atatürk’ün manevî mertebesine bugünün liderlerini yaklaştırmayarak dışa vurmaktadırlar. Atatürk’ü paravan yaparak zümrevî özerkliklerini karizmatik lider(ler)in güç temerküzü eğilimlerinden korumaktadırlar. *İkinci damar* ise partinin sayı olarak en geniş kesimi olan yeni orta sınıftır. Bunlar apolitik ve içe kapanmacı kimseler olarak kamusal misyonlar üstlenmeye meraklı olmayan kesimdir. Gerekğinde kendilerini alt sınıflardan kültürel yönden ayırtırmak veya kimi alanlarda özel alanlarını tehlikelerden korumak için “politik” hale bürünmektedirler. Bunlar için ideoloji bir kabuktur ve bu anlamda koşullara göre bazen sosyalist, bazen ulusalcı, liberal ya da sol-demokrat olurlar. Lidere ram olucu bir özellik göstermemektedirler. *Üçüncü damar* ise Aleviler ve Balkan muhacirlerinden oluşmaktadır. Bu kimseler kendilerine Türk sağının “milli kimlik” tanımında yer bulamayan, sınırı sağ tarafından çizilen ana-akım millî kültüre yabancı olan, kendi kimlikleriyle kamusal alanda tanınmayan ve sağ tarafından dışlanan kimseler olmaları nedeniyle CHP’ye tutunarak aidiyet hissine erişmektedirler. Bu koşullarda Kılıçdaroğlu’nun benimsediği “geniş cephe” politikası, sosyal medyayı iyi kullanan yeni orta sınıfa İYİ Parti’nin, Saadet Partisi’nin, HDP’nin ideolojilerine göz kırpmaya imkânını hızlandırmıştır (Beysanoğlu, 2020).

Kılıçdaroğlu’nun ideolojiyi bir yana bırakarak oy kazanmaya dönük bir kapsayıcılığı benimsediği bu evrede iktidara geldiğinde sarf ettiği sözleri örnek gösterilerek eleştirildiği dikkat çekmektedir. Kahraman (2023) CHP’nin militer ve bürokratik elitin partisi olmaktan nispeten uzaklaştığını ancak Alevilere, Kürtlere ve emekçi çevrelere gereken önemi vermekten uzak olduğunu, emekçilerin ve kadınların gözünde yükselen AK Parti karşısında güç yitirdiğini ifade ederek Kılıçdaroğlu’nun iktidara geldiğinde sarf ettiği sözlerin boşa çıktığına dikkat çekmiştir. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Güven Gürkan Öztan*, Kılıçdaroğlu’nun parti genel başkanı olarak seçildiği kurultaydaki konuşmalarında “halkçılık” vurgusu yapmış olsa da çok geçmeden bu yaklaşımın bir ideolojik pozisyona tekabül etmediğinin anlaşıldığını ifade etmektedir. Öztan bu durumun özellikle 2011 seçimlerinden itibaren merkez sağdan transfer edilen milletvekili adayları ile görünür kılındığını dile getirmektedir. *CHP Genel Başkan Yardımcısı Yunus Emre* de söylemleri ile Öztan’ın düşüncelerini desteklemektedir. Emre, “AK Parti’nin izlediği kimlik siyaseti karşısında Kılıçdaroğlu’nun muhafazakâr kesimlerin ekonomik ve toplumsal sorunlarını sıklıkla gündeme getirdiğini ve bu kesimlerden destek alma gayretini sürdürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca sağ partilerle demokrasi düşüncesi etrafında kurulan ittifaklar sayesinde kültürel kimlikler etrafındaki kutuplaşmanın etkisiz kılınabildiğini

¹³ Tosun (2020) Kılıçdaroğlu’nun 10 yıla varan liderliği sürecinde parti üst yönetimi, merkez teşkilatı ve yerel teşkilatlarında, “sosyal demokrat ağırlıklı profesyonel politikacıların ağır bastığını, bu profesyonellerin ideolojik olarak türdeş olmadıklarını ve içlerinde ‘sosyal demokrat, sol liberal ve Kemalist-Ulusalcı’ şeklinde kesimlerin bulunduğunu” ifade etmektedir.

dile getirmektedir. Emre bu konuda İstanbul örneğini verip CHP'nin buradaki yoksul semtlerden yeniden yoğun olarak oy almaya başladığını belirterek bu yönelişi izah etmektedir (Hamsici, 2023).

Selçuk (2023) da bu görüşleri destekleyerek Kılıçdaroğlu'nun 2010'dan beri süren iktidarı döneminde -AK Parti'ye karşı etkili bir muhalefet yürütemediği gibi- CHP'yi sağa kaydırmak yönünde eleştirildiğini bildirmektedir. Kılıçdaroğlu'nun bu sağa kayma eleştirilerinin başlamasına neden olan kararlarından bir tanesi 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimi esnasında MHP ile birlikte İslam İşbirliği Teşkilatı eski Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu'nu Cumhurbaşkanı aday olarak göstermesi olmuştur. Yazar Kılıçdaroğlu'nun en akılda kalan ve seçmen nezdinde oy toplayan icraatının Ankara'dan İstanbul'a 2017 yazında yaptığı Adalet Yürüyüşü olduğunu belirtmektedir¹⁴. 2018 Cumhurbaşkanlığı seçiminde CHP'nin aday olan Muharrem İnce seçimi kaybetse de Kılıçdaroğlu'nun diğer partilerle kurduğu ittifakın bir yansıması olarak 2019 yerel seçimlerinde büyükşehirleri kazanması sağ ile olan ittifakın bir yansıması olmuştur ve bu ittifak modeli 2023 seçimleri için de *Altılı Masa* adı altında uygulanmak istenmiştir.

Dolayısıyla Kılıçdaroğlu sağa kaymakla eleştirilse de 2019 yerel seçimlerinde bunun meyvelerini toplayabilmiştir. Bu hususta Tosun (2020) CHP'nin 2019 yerel seçimlerindeki başarısının uysal merkez kimlikle yakından ilişkili olduğunu, partinin kimi profesyonel CHP'li siyasetçilerinin bu değişim stratejisini sert bir şekilde eleştirerek partide ideolojik dönüşümün gerçekleştirilmesini beklediğini ancak Kılıçdaroğlu'nun seçimi kazanmak için dönüşüm yerine değişimi tercih ederek başarı elde ettiğini ifade etmektedir. Yazar ayrıca son zamanlarda hazırlanan genel ve yerel seçim beyannamelerinde önerilen politikalar ile “Türkiye'nin temel sorunlarına yaklaşım, sunulan çözüm önerileri ve özellikle sosyal devletin inşasına yönelik projelerle” “tipik bir sosyal demokrat parti”nin tahayyülleriyle örtüşüldüğüne dikkat çekmektedir. Buradan hareketle yazar bugün gelinen noktada, Kılıçdaroğlu liderliğindeki CHP'nin yegane amacının seçimi kazanmak olduğunu ifade etmektedir.

CHP'nin Millet İttifakı'nı gerçekleştirebilmesinde sadece oy kaygısının değil aynı zamanda diğer partilerin yaklaşımlarının, oy oranlarının ve içinde buldukları koşulların da belirleyici olduğu dikkat çekmektedir. Bu konuda Yetkin (2023), Akşener'in İYİ Parti'yi kurarak “ideoloji odaklı örgütlenme”den ziyade “politika odaklı örgütlenme”yi tercih ettiğini ancak 2018 seçimlerinde meclise girebilmek için Kılıçdaroğlu'nun desteğine ihtiyaç duyduğunu, bunun üzerine Kılıçdaroğlu'nun ricası ile 15 vekilin İYİ Parti'ye katıldığını ve baraj sorunu nedeniyle İYİ Parti'nin TBMM çatısı altına girebilmesinin CHP ile kurulan *Millet İttifakı* ile mümkün olduğunu belirtmektedir. 2018 seçimleri 2023 seçimlerinin de partiler değil cepheler arası olacağını gösterdiğinden Akşener'in “2018'de Cumhurbaşkanlığı seçiminde ittifak olunmamasının bir hata olduğunu” belirtmesi söz konusu olmuştur. Kılıçdaroğlu *geniş cephe* politikasını 2019 yerel seçimlerinde Akşener'in desteğiyle uygulamasıyla -Erdoğan'a iktidarının ilk yenilgisini yaşatmış ve- Ankara, İstanbul gibi önemli büyükşehir belediye başkanlıkları kazanılmıştır. Böylece *Altılı Masa*, *iktidar hedefiyle, ideolojik değil, tamamen siyasi odaklı bir araya gelişin en somut örneği olmuştur*. Yazar Kılıçdaroğlu'ndan başkasının muhafazakâr liderler olan Temel Karamollaoğlu, Ahmet Davutoğlu ve Ali Babacan ile el sıkışamayacağını ifade etmektedir. Yazar Kılıçdaroğlu'ndan başkasının CHP'nin büyük ortağı Akşener'in itirazlarına rağmen HDP ile

¹⁴ Yetkin (2023) CHP milletvekili, gazeteci Enis Berberoğlu'nun tutuklanması olayının yaşanması üzerine yapılan Adalet Yürüyüşü ile Kılıçdaroğlu'nun bugün izlediği cephe siyasetinin tohumunun atıldığını ve Kılıçdaroğlu'nun bu yolun yalnız yürünmeyeceğini anladığını/öğrendiğini ifade etmektedir.

temas kuramayacağını belirtmektedir. Ayrıca “kapatma davasıyla uğraşan HDP’nin Yeşil Sol Parti adıyla kendi adaylığına dolaylı desteğini alabilmesinin”, “bir yandan TİP ve Sol Parti gibi sosyalist partilerle temas kurarken diğer yandan ramazan münasebeti ile Ekrem İmamoğlu ile birlikte Hırka-i Şerif ziyaretine gitmesinin” siyasi hedefe kilitlenme olarak okunması gerektiğini ifade etmektedir. Kılıçdaroğlu bu şekilde hedef, söylem ve eylem uyumu ortaya koymaya çalışarak ve en geniş cepheyi oluşturarak Erdoğan’ı 14 Mayıs 2023 seçiminde yenmeyi amaç edinmiştir (Yetkin, 2023).

Kılıçdaroğlu bu süreçte “sol” un gereklerini yerine getir(e)mese de “sol” ile ilgili söylemlerinden vazgeçmiş değildir. Ancak diğer yandan gerektiğinde milliyetçi kaidelere de söylemlerinde yer vermekten çekinmemiştir. Bu konuda Kahraman (2023) CHP’nin zaman zaman “solda” olduğunu belirtmesine rağmen bu ifadeler kendisinin de inanmadığını ve bu süreçte toplumdaki dinamik unsurlardan mahrum olduğunu idrak etmesi durumunda da “Erdoğan karşıtlığı” zemininde muhalefet odaklarıyla işbirliği yaparak bu açığı kapatmak istediğini dile getirmektedir. Yazar bu bakış açısı ile kurulan *Altılı Masa girişimi* hakkındaki söylemleri ile de bunu ortaya koymaktadır. Yazar bu masanın Türkiye’nin demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü konusundaki eksiklerine müdahaleden ziyade birbirinden farklı saiklere dayandığını, bu oluşumda yer alan İYİ Parti’nin tamamıyla ilgisiz ve içine dönük bir gündeme sahip olduğunu ve o gündemin unsurlarının onu sürekli bir huzursuzluk kaynağına dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Yazar bir Ekmeleddin İhsanoğlu vakasının ardından son seçimin ikinci tura kalması neticesinde CHP’nin olmadık bir milliyetçiliğe ve kötü milliyetçiliğe (nasty nationalism) soyunduğunu ve Kürtlerle irtibat kurmaktan kaçınabildiği kadar kaçındığını ifade etmektedir (Kahraman, 2023).

CHP konusunda merkeze ya da sağa yönelik açılım tartışmalarının son tetikleyicisi CHP önderliğinde kurulan *Altılı Masa* projesi olmuştur. Bu projeye daha geniş bir perspektiften bakılması CHP’deki dönüşümü daha anlamlı kılacaktır. Siyaset bilimci Gürkan Öztan bu proje ile CHP’nin merkeze kaydırılmaya çalışıldığını ifade etmektedir. Bu hususta Gürkan, CHP’nin aslında bir merkez partisi olduğunu ve ANAP’ın sosyal demokrat yönü daha baskın bir parti haline getirilme projesi olduğunu belirtmektedir. Çünkü AK Parti’nin yükselişinin merkez sağın çöküşünden kaynaklandığı düşünülmüştür ve merkez sağ seçmenin desteği sağlanarak AK Parti yıkılmak istenmiştir. Bu durum CHP’de “ideolojiszleşme, merkez partisine dönüşme ve siyaseti yerleşik çıkarlar üzerine inşa etme” fiiliyatını güçlendirmiştir. Dolayısıyla Kılıçdaroğlu’nun bulunduğu pozisyona göre Türkiye’de siyaset, “demokratlarla otoriter rejim yanlıları” arasında geçmektedir ve bu projenin nihai sonucu *Altılı Masa* olmuştur (Hamsici, 2023).

CHP’deki bu dönüşüm, söylem ve eylem farklılaşması şeklinde bir pragmatizmin gerçekleşmesi şeklinde yansımıştır. Tosun (2020)’un belirttiğine göre Kılıçdaroğlu CHP’si “halkçı popülizm”den uzaklaşarak evvela aktivist sosyal demokrat kimlik inşasına, sonrasında uysal merkez parti kimliğine bir takım gel-gitler yaşayan bir tutum benimsemiştir. Parti aktivist sosyal demokrat kimliği edinmenin hayalini kurmuş olsa da uysal merkez kimliğini yaşayan bir siyasi gerçeğe erişmiştir. Yazar Kılıçdaroğlu’nun *partinin örgütsel yapısını tanıdıkça “aktivist sosyal demokrat kimliğe”, seçmen sosyolojisini tanıdıkça da “uysal merkeze” yaklaşma şeklinde pragmatik bir gerçekle karşı karşıya kaldığını*” ifade etmektedir. Hamsici (2023)’nin aktardığına göre CHP bugün bir koalisyon olmakla birlikte bu koalisyonun içerisinde sosyal demokrasi ya da demokratik sol hat artık güçsüz bir hal almıştır. Dolayısıyla CHP’deki değişimin “ideolojik ve örgütsel değişim anlamında” neye tekabül ettiğinin net olmadığı anlaşılmaktadır. “Dayanılan toplumsal kesim, gerçekleştirilmek istenilen toplumsal talepler, ittifak kurulacak olan kimseler ve

hedefler” belirsiz olduğu gibi “lider değişimi ve toplumun karşısında çıkarılan kadroların albenisine odaklanıldığı” görülmektedir (Hamsici, 2023).

CHP'deki bu dönüşümün olması gereken (mecburi) bir dönüşüm olduğu hususu CHP Genel Başkan Yardımcısı Yunus Emre tarafından da ifade edilmekte ve örneklendirilmektedir. *Emre*, artık dünyada ve Türkiye’de yaşanan toplumsal değişimlere bağlı olarak Kıta Avrupası’nda örgütlü bir işçi sınıfını temsil eden klasik bir sosyal demokrat partinin bulunamayacağını çünkü böyle bir toplumsal tabanın artık mevcut olmadığını belirterek Alman Sosyal Demokrat Partisi ya da İngiltere’deki İşçi Partisi’nin örgütlü işçilerin oyunu alan partiler olmadığını örnek vererek CHP’deki bu çok renkliliği ve değişimi açıklamaktadır. Ancak diğer yandan Emre, CHP’nin sahiplendiği değerler itibarıyla sosyal demokrat bir parti olduğunu ancak klasik tabanının sosyal demokrat partilerden farklı olduğunu belirtmektedir (Hamsici, 2023). Tosun (2020), *CHP Genel Başkan Yardımcısı Yunus Emre*’nin düşüncelerini desteklercesine Batı örneklerine bakıldığında sosyal demokrasi ve partilerinin bugünkü çizgilerinin piyasayı ve kimlikleri dışlamadığını, sınıf olgusunu yok saymadan toplumsal değişimi birbirlerini çapraz kesen sosyal bölünmeleri veri alıp okuduklarını, dayanışmacı, özgürlükçü bir siyaset tahayyülünü rehber aldıklarını ifade etmektedir. Yazar son yıllarda CHP’de de bu değişime “politika önermeleri ve yerel yönetimlerdeki uygulamaları” ile tanık olunduğunu dile getirmektedir. Yazar Kılıçdaroğlu ve ekibinin uysal merkez kimlikten güç alarak, herkesi kapmaya çalışan parti (catch-all party) kimliğini tercihe yöneldiklerini, bu bağlamda yeri geldiğinde, Adalet Yürüyüşü, insan hakları, özgürlük taleplerinin yüksek sesle dillendirilmesi söz konusu olurken yeri geldiğinde de milliyetçi ya da muhafazakâr aktörlerin Cumhurbaşkanlığı ya da belediye başkanlığı adaylıklarına sıcak bakıldığını belirtmektedir. Yazar bu ideolojik çoğulculuğun Kılıçdaroğlu’nun adeta bir orkestra şefini andıran yönetimiyle bir arada var olabildiğini ve bu birliktelikte “Kılıçdaroğlu’nun parti içi dengeleri kurması ve yönetebilmesinin, AK Parti karşıtlığının ve liderin delege üzerindeki hâkimiyetinin” etkisinin olduğunu belirtmektedir (Tosun, 2020).

Diğer yandan Kılıçdaroğlu’nun attığı adımlarda başkanlık sisteminin getirdiği yeni düzene göre hareket ettiğini *CHP Genel Başkan Yardımcısı Emre*’nin söylemlerinden de anlamak mümkündür. Emre, yeni Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine işaret ederek iktidara gelebilmek için “Türkiye’deki otoriter rejimin %50 oranında oy alınmayı mecbur hale getirdiğini ve bu şartlarda meselenin ideoloji olmaktan çıkarak bir çoğunluğu oluşturabilme stratejisi yürütmek ve buna bağlı bir iktidar vizyonu ortaya koymak olduğunu” ifade etmektedir. Emre, bu durumda meselenin “sizin kim olduğunuzdan ziyade kimlerle beraber olabileceğiniz haline geldiğini” belirtmektedir. Dolayısıyla CHP’de etkin olacak kişilerin ve kanatların partinin ideolojik çizgisini de etkileyeceği; ayrıca “Türkiye’nin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısındaki değişimlerin ve yeni dönemde yükselecek toplumsal hareketler ve grupların” CHP’nin bu çizgisini etkileme ihtimali olduğu değerlendirilmektedir (Hamsici, 2023). Özellikle son yerel seçimlerde çoğu büyük şehirlerde ittifakların bir yansıması olarak CHP’nin bir seçim başarısı elde etmesinin de etkisi ile Kılıçdaroğlu, “parti içindeki ideolojik çoğulculuğu harmonize ederek ve sosyal demokrasinin temel evrensel değerleriyle, toplumun merkezci değerlerini buluşturarak, yeni ittifaklar oluşturarak” seçim kazanmaya yönelmeyi sürdürmek istemiştir (Tosun, 2020).

Sonuç ve Değerlendirme: Millet İttifakı'na Çıkan Yolun İdeoloji Çerçevesinde Okunması

CHP’nin siyasi tarihteki evrilişi dikkate alındığında Kılıçdaroğlu CHP’sinin ideolojik bir çerçeve çizemediği, çizmesi gerektiği, çizerek kendisini kısıtlamak istemediği ve ideoloji sepetindeki çeşitliliği zengin tutarak % 50+1 oy çoğunluğunu elde etmeye odaklandığı anlaşılabilmektedir. Altılı Masa olarak isimlendirilen Millet İttifakı da burada aynı pragmatist hedefe yönelmiştir.

Başkanlık sistemi ile güçlendirilmiş olan yürütme erkini AK Parti iktidarının elinden almak, öncelikli hedef haline gelmiştir¹⁵. Bu hedef İYİ Parti'yi HDP ile yan yana getirirken CHP'nin de merkez sağa kaymış bir parti hüviyetine bürünmesine neden olmuştur.

Biraz daha detaylı bir şekilde ifade etmek gerekirse, Kılıçdaroğlu devri CHP ideolojisinin maziden bir takım yansımalarla beslendiği, fakat günün şartlarında pragmatizmle dost olarak yolunu bulmaya çalışan bir şekle büründüğü gözlemlenmiştir. Bu dönemin CHP'si, ideolojik muğlaklıkların içerisinde kaybolduğu gibi günün politik şartlarını okumak suretiyle AK Parti karşısında yeni bir cephe açıp halkı harekete geçirerek seçmen duygularını diri tutmayı ve partiyi güçlendirmeyi amaç edinmiştir. Millet İttifakı da bunun yansımalarından bir tanesi olmuştur. Parti lideri sosyal demokrasiyi ve solu andıran söylemler ortaya koysa da uygulamalarına bakıldığında -Türkiye halkının muhafazakâr özelliklerini bilmesi çerçevesinde- sağ ve yeniliklere karşı olan bir pozisyonda muhafazakâr duyguları harekete geçirmeye dönük bir davranış sergilediği görülmüştür. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri CHP'nin muhafazakâr unsurlara yönelişinin en somut örneğini teşkil etmektedir. Atılan bu adımlar CHP'yi ileri vakitlerde bir siyasi/ideolojik toplanma alanı haline getirmiştir. Çiftçiyi, köylüyü ve işçiyi sahiplenmeye yönelik dil sosyal demokrasi sevicileri memnun etmek için süslenirken başörtüsü meselesinde bir takım olumlu adımlar ortaya konularak esas desteği alınmak istenen kitle işaret edilmiştir. Bu tutumla Kılıçdaroğlu'nun Baykal döneminden ders çıkardığı ve kitleleri keskin olmayan CHP ideolojisi çerçevesinde toplamaya çalıştığı anlaşılabilmektedir. Kılıçdaroğlu bu yaklaşımı hem parti yöneticilerini tayin ederken hem de seçmenleri parti bünyesinde toplarken ortaya koymuştur. Millet İttifakı ise bunun toplum üzerindeki en büyük yansımasıdır. Muhafazakâr, milliyetçi, liberal ve sosyal demokrat değerler bu çatı altında birleştirilirken her talebe "evet" diyen bir tutum izlenmesi -*meclisin mümkün olduğunca fonksiyonsuz kılındığı ancak devlet başkanının yetkilerle ciddi manada donatıldığı*- başkanlık sisteminin bir yansıması olan % 50+1 oy oranının bir gereği olarak okunmalıdır. Çünkü 14 Mayıs (2023) seçimlerinde Türkiye'nin Cumhurbaşkanını belirleyememesi çerçevesinde seçim tekrarı yapılan kadarki süreçte Kılıçdaroğlu'nun aradaki oy farkını kapatmak için son bir çırpınış olarak bozkurt işareti yapar ve milliyetçi söylemleri dilinden düşürmez bir pozisyona bürünmesi¹⁶ CHP için devletin yürütme erkini elde etmenin önemini gözler önüne sermektedir.

Kılıçdaroğlu aynı tutumu ve muğlaklığı parti içerisindeki birliği sağlama konusunda da sürdürmüştür. Bir yandan vesayetçileri ve ulusalcıları memnun ederek partide tutmaya çalışırken diğer yandan sosyal demokrat ekip de unutulmamıştır. Bu nedenle Kılıçdaroğlu'nun laikliğe olan yaklaşımının Baykal kadar sert olmaması anlaşılmaktadır. Diğer yandan halkın ekonomik kayıpları dillendirilerek sosyal demokrasi ön plana çıkarılırken ülkede yaşanan haksızlıklar çerçevesinde özellikle etnik gruplar başta olmak üzere ülkedeki azınlık olan unsurların talepleri dile getirilerek hem azınlık seçmen hem de parti içindeki yönetici kadronun heyecanı diri tutulmaya çalışılmıştır.

AK Parti bir yandan dış politikadaki kontrolü Batı'ya kaptırışıyla eleştirilirken diğer yandan CHP'nin iktidara gelmesi halinde AB'ye dönük politika belirleneceğinin mesajlarının verilmesi bu muğlaklığı ortaya koymak açısından çok anlamlıdır. İktidarın Kıbrıs, Karabağ, Libya gibi

¹⁵ Bu hedef doğrultusunda Kılıçdaroğlu'nun 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kaybetmesi üzerine partide lider değişimine gidilmiştir (CHP'de 'değişim' kurultayı, 2023). 5 Kasım 2023 tarihinde Kılıçdaroğlu karşısında Özgür Özel CHP'nin yeni parti lideri olarak seçilmiştir. Yeni liderin ilk söylemlerinin Kılıçdaroğlu ile benzer olması da CHP'nin ideolojik bir duruştan ziyade iktidara gelme kaygısında olduğunu bir kez daha göstermektedir (CHP'de "değişim" sözde kaldı!, 2023; Metiner, 2023).

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız (Tarih unutmaz!, 2023).

meselelere dönük politika adımları eleştirilirken Batı'nın ürkütölmek istenmediğı ve iktidar olma sürecinde desteğinin alınmak istendiğı anlaşılmaktadır. Demokrasi, özgürlük, eşitlik, ekonomik refah gibi ilkeleri ön plana çıkararak halka umut ve heyecan verilmesi iktidara yönelik direnci artırmak anlamında önemli adımlar olmuştur.

Kılıçdaroğlu ile Akşener'in bir ittifak içerisinde olması "1999'da DSP-ANAP ve MHP'nin bir araya gelip 57. Hükümet'i kurması" ve "2014'de MHP ve CHP'nin Cumhurbaşkanı seçme konusunda masaya oturması" ile benzer özellikler taşıyor olarak yorumlansa da MHP'den kopan ve milliyetçi kodlarla kurulmuş olan İYİ Parti ile Baykal döneminde Kürt meselesine devletçi/milliyetçi bir bakışla yaklaşan CHP'nin 2023 seçimleri için HDP ile bir ittifak kurması, bu ittifakı ideolojisi ve özellikleri açısından önceki ittifaklardan ayırmakta ve -CHP'nin sağa kaymasından öte- hem Kılıçdaroğlu'nun hem de Akşener'in pragmatist tutumunun bir yansıması olarak okunmaktadır. Çünkü bu tutum, İYİ Parti içindeki milliyetçileri ve CHP içindeki ulusalcıları rahatsız etmesine rağmen sürdürölmesi ile ittifakın asıl amacının iktidara gelmek olduğunu kanıtlamaktadır. Bu şartlarda bir ittifakın sürdürölüyor olması CHP için ideolojik duruşun öldüğünün kanıtıdır. Diğer yandan bu şekilde "çerçevesi iyi çizilmiş belli bir ideolojik pozisyon benimsenmemesi" CHP'ye rahat hareket edilebilir bir ortam hazırlaması ile iktidar kapılarını açması ihtimali taşıdığı için anlamlı gözükmektedir. Bunun bir yansıması olarak Kılıçdaroğlu, mevcut başkanlık sisteminin ağır şartlarına rağmen muhafazakâr ve bölücü partilerle işbirliği yapabilecek bir pozisyona gelerek kendisinden önceki tüm CHP liderlerinden farklılaşmış ve önceliğinin ideoloji değil iktidara ulaşma olduğunu kanıtlamıştır.

Özet olarak Kılıçdaroğlu'nun ne yaptığı ya da ne yapmaya çalıştığı halk nezdinde tam olarak anlaşılmasa da "CHP içinde bulunduğu ideolojik muğlaklıkla parti içindeki ulusalcı ve sosyal demokrat kişileri birleştirmeye, birbirine tezat politik tutumlar ortaya koyarak her kesime hitap etmeye ve böylece "hepsini yakala" tarzı bir parti olarak Tek Parti döneminin halk üzerinde bıraktığı izleri silmeye" çalışarak Millet İttifakı çatısı altında birleştirdiğı liderlerin de yardımı ile muhafazakâr ve milliyetçi özellikleri konusunda mutabık kalınan Cumhuri İttifakı cephesini yarararak iktidar kapısını açmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla "bu hedef" CHP'nin ideoloji konusunda esnek olmasını ya da diğer bir ifadeyle ideoloji sepetine -Türk siyasi hayatında ki sağ parti tecrübelerinde yaşandığı gibi- çeşitli ideolojilerden (liberal sağ, demokratik sol, muhafazakârlık ve milliyetçilik) bir demet yaparak koymasını mecbur hale getirmektedir.

Kaynakça

- Akkır, R. (2015). Baykal Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin Din Politikasının Parametreleri, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 76- 87.
- Akkır, R. (2018). CHP'nin Bagajları, *Kriter*, 3 (28) <https://kriterdergi.com/siyaset/chpnin-bagajlari> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Aksoy, M. (2010). Post-Baykal döneminde CHP nasıl kurtulur?, *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/yerel/post-baykal-doneminde-chp-nasil-kurtulur-256623> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Alkurt, I. (2017). *Ortanın Solu*, https://www.academia.edu/38046134/Ortan%C4%B1n_Solu adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Y. Alp ve M. Özışık, (Çev.), (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Altunoğlu, M. (2014). *Geçmişin Yüküyle Yenilik Arayışı: CHP’de Lider, Tavan, Taban Analizi*, (1.Baskı). Ankara: SETA Yayınları 32.
- Atağenç, İ. Ö. (2019). ‘Ortanın Solu’ Düşüncesinde Kemalizm, *TAD*, 38 (66), 479-499.
- Atılğan, G. (2014). *İdeoloji, Siyaset Bilimi -Kavramlar-İdeolojiler-Disiplinler Arası İlişkiler İçinde*, (ss.285-298). (4.Baskı). İstanbul: Yordam Kitap.
- Baradat, L. P. (2012). *Siyasal İdeolojiler: Kökenleri ve Etkileri*, A. Aydın, (Çev.), (Birinci Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Baum, G. (2001). *Nationalism, Religion, and Ethics*, McGill-Queens University Press, London.
- Baykal, D. (2003). Baykal'ın kurultayda yaptığı konuşma, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykalin-kurultayda-yaptigi-konusma-38507486> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Beysanoğlu, C. (2020). Kemalizm ve CHP’nin İç Yapısı, *Perspektif*, <https://www.perspektif.online/kemalizm-ve-chpnin-ic-yapisi/> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Bıçakçı, Y. (2013). CHP 1960-1980, M. Kabasakal, (Der.), *Türkiye’de Siyasi Partiler* içinde, (ss.26-47). İstanbul: Es Yayınları.
- Billig, M. (2002). *Banal Milliyetçilik*, C. Şişkolar, (Çev.), Gelenek Yayınlar, 1. Basım, İstanbul.
- Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, (2. Baskı). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Canyaş, O. (2015). CHP’nin Sosyal Demokrasi Serüveni, *Alternatif Politika*, 7 (1), 6-31.
- CHP’de ‘değişim’ kurultayı: 13 yıllık Kılıçdaroğlu dönemi kapandı, yeni Genel Başkan Özgür Özel, (2023). *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2023/11/04/chp-38-olagan-kurultayi-yeni-genel-baskan-ve-parti-meclisi-belirleniyor> adresinden 09.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- CHP’de “değişim” sözde kaldı! Özgür Özel de Kavala ve Demirtaş’a selam gönderdi, (2023). *24TV*, <https://www.yirmidort.tv/gundem/chpde-degisim-sozde-kaldi-ozgur-ozel-de-kavala-ve-demirtasa-selam-gonderdi-129099> adresinden 09.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Çağla, C. (2015). *Yeni Başlayalar İçin Siyaset Bilimi*, (Birinci Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Dönmez, Y. ve Bico, C. (2008). Bülent Ecevit, T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss.448-453). (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*, 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ecevit, B. (1973). *Ortanın Solu*, (Beşinci Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ecevit, B. (2008). *Ortanın Solu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Erdoğan, C. (2017). Cumhuriyet Halk Partisi’nin Tek Parti Dönemi Sonrası İdeolojik Evrimi: Özgürlükçü Muhalefet, Ortanın Solu ve Demokratik Sol (1950-1980), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (53), 299-318.
- Ete, H. (2010). CHP’deki Değişim Lider Değişimi mi, Siyaset Değişimi mi?, *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (22), https://www.academia.edu/6371510/CHPdeki_De%C4%9Fi%C5%9Fim adresinden 01.09.2023 tarihinde alınmıştır.

- Ete, H. ve Eşkinat, D. (2013). Siyaset Arayışından Arayış Siyasetine CHP: Cumhuriyet Halk Partisi (2010-2013). *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (65), https://www.academia.edu/6371533/Siyaset_Aray%C4%B1%C5%9F%C4%B1ndan_Ara%C4%B1%C5%9F_Siyasetine_CHP adresinden 01.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması, Yerel Bilgi*, (1. Baskı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hamsici, M. (2023). CHP'nin ideolojisi: Nasıl bir geçmişten geliyor? Nasıl bir geleceğe gidiyor?, *BBC NEWS*, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cy7yy1dy755o> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Heywood, A. (2013), *Siyasi İdeolojiler*, (5. Baskı). Ankara: Adres Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2023). CHP'de değişimin ve dönüşümün parametreleri, *Politikayol*, <https://www.politikayol.com/chpde-degisimin-ve-donusumun-parametreleri/> adresinden 13.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Keçeci, Ö. E. (t.y.) *Türkiye Cumhuriyeti Siyasetinde Bülent Ecevit (12 Eylül 1980'e Kadar)*, https://www.academia.edu/26808726/T%C3%9CRK%C4%B0YE_CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0_S%C4%B0YASET%C4%B0NDE_B%C3%9CLENT_ECEV%C4%B0T_12_Eyl%C3%BCI_1980e_Kadar_ adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2010). Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prensten Frankeştayn'ın Canavarına, H. B. Örs, (Der.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, (ss.309- 350). (4. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kılıçdaroğlu, K. (2010). Kılıçdaroğlu: Hazır mısınız?, *NTV*, https://www.ntv.com.tr/turkiye/kilicdaroglu-hazir-misiniz,dKO8a_f2Ok-9imOBIDuJAg adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Koç, A. (2017). 1965 Genel Seçimleri Öncesinde 'Ortanın Solu' Söyleminin Ortaya Çıkışı, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 36-50.
- Kömürcü, D. (2011). Kılıçdaroğlu sonrası CHP, *İktisat Dergisi*, (515-516), 37-47.
- Mardin, Ş. (1997). *İdeoloji*, Toplu Eserleri 3, (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2005). *Bu ülke*, (26. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Metiner, M. (2023). CHP'de ne mi değişti?, *YeniŞafak*, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmet-metiner/chpde-ne-mi-degisti-4572786> adresinden 09.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Miş, N. (2020). CHP'deki Yeni Ayrışmaların 2023'e Muhtemel Etkileri, *Kriter Dergisi*, 5 (49). <https://kriterdergi.com/siyaset/chpdeki-yeni-ayrismalarin-2023e-muhtemel-etkileri> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Örmeci, O. (2010). Son 50 Yıla Damga Vurmuş Bir İsim: Deniz Baykal, *Politika Dergisi*, <https://www.politikadergisi.com/makale/son-50-yila-damga-vurmus-bir-isim-deniz-baykal> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Övür, M. (2011). 12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (40).
- Özdemir, H. (2008). Siyasal Tarih (1960-1980). (S. Akşin, Yay. Yön.), *Türkiye Tarihi 4.Cilt-Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde, (ss.227-292). (10. Baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.

- Sağlar, F. (2009). Baykal ve çelişki!..., *Birgün*, <https://www.birgun.net/makale/baykal-ve-celiski-10447> adresinden 18.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Selçuk, K. (2023). CHP'nin 100 yılı ve kimlik arayışı, *T24*, <https://t24.com.tr/haber/chp-nin-100-yili-ve-kimlik-arayisi,1129043> adresinden 13.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Şen, A. F. ve Yenigün Altın, Ş. (2019). Sosyal Demokrasiden Yeni Sağa CHP'nin Söylemsel Dönüşümü: Bir Siyasal Söylem Çözümlemesi Denemesi, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (3), 434-461.
- Tarih unutmaz! 14 Mayıs seçimleri sonrası 'bozkurt' olan Kemal Kılıçdaroğlu ve avanelerinin özerklik naraları! Tıpkı Demirtaş ve Kandil gibi... (2023). *Takvim*, <https://www.takvim.com.tr/galeri/guncel/tarih-unutmaz-14-mayis-secimleri-sonrasi-bozkurt-olan-kemal-kilicdaroglu-ve-avanelerinin-ozerlik-naralari-tipki-demirtas-ve-kandil-gibi/72> adresinden 09.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Tosun, T. (2009). 22 Temmuz'dan 29 Mart'a Siyasal Partiler: Statüko ile Değişim Arasında CHP, *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (4).
- Tosun, T. (2020). CHP'de Sosyal Demokrat Kimlikle Merkez Kimliğin Eşgüdümü, *Perspektif*, <https://www.perspektif.online/chpde-sosyal-demokrat-kimlikle-merkez-kimligin-esgudumu-2/> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Tuncer, E. (2011). Ortanın Solundan Demokratik Sola ve Sosyal Demokrasiye, *TESEV*, <http://www.tesav.org.tr/wp-content/uploads/2018/02/30.-ortaninsolundandemokratiksolavesosyaldemokrasiye.pdf> adresinden 05.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Turan, E. (2011). *Siyaset Bilimine Giriş*, (Birinci Baskı), Konya: Palet Yayınları.
- Türkiye Genel Seçim Tarihi (2023), *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/secim/genel-secim> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türköne, M. (2014). *Siyaset*, (Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı). İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Uğur, F. (2019). Değişim kanlı mı olacak kansız mı?, *Haber7com*, <https://www.haber7.com/yazarlar/fuat-ugur/2825945-degisim-kanli-mi-olacak-kansiz-mi> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Vincent, A. (2006). *Modern Politik İdeolojiler*, A. Tüfekçi, (Çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Yayla, A. (2016). *Siyaset Bilimi*, (Üçüncü Baskı). Ankara: Adres Yayınları.
- Yetkin, M. (2023). Kılıçdaroğlu'nun Geniş Cephe Siyaseti; İdeoloji ve Politika, *Yetkin report*, <https://yetkinreport.com/2023/03/27/kilicdaroglunun-genis-cephe-siyaseti-ideoloji-ve-politika/> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.